

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**ЕВОЛЮЦІЯ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ У
РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ**

Виконала: магістрант 2-го курсу, групи 8.2319-ср-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
Я.Р.Сова

Керівник: завідувач кафедри соціології,
доцент, д.філос.н. Скворець В.О.

Рецензент: професор кафедри соціальної філософії
та управління,
доцент, д.і.н. Приймак О.М.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління
Кафедра соціальної філософії та управління
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної філософії та
управління

_____ Т.І.Бутченко
« _____ » _____ 2020 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Сові Яні Русланівні

(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи Еволюція моделі соціального захисту дітей у Радянській
Україні

керівник роботи Скворець Володимир Олексійович д.філос.н., доцент
(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «25» травня 2020 року № 606-с

2. Строк подання студентом роботи 3 грудня 2020 року

3. Вихідні дані до роботи: Актуальні проблеми теорії та практики соціальної
роботи на межі тисячоліть : монографія. / авт. кол.: В. П. Андрущенко, В.П. Бех,
М.П. Лукашевич та ін. Київ: УДЦССМ, 2015. 344 с. Баранник Л.Б. Соціальний
захист громадян : навчальний посібник. вид. 2-ге доповнене і перероблене.
Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2017. 246 с.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно
розробити) 1. Проаналізувати історію дослідження соціальної роботи з дітьми та
молоддю. 2. Уточнити поняття «соціальний захист», «спеціалізована соціальна
служба», «соціальна політика», «діти», «молодь», «радянська влада». 3.
Визначити принципи та методи дослідження спеціалізованих служб по роботі з
безпритульними дітьми в Радянській Україні. 4. Проаналізувати особливості
правового регулювання системи соціального захисту дітей в Радянській
Україні діяльності спеціалізованих соціальних служб. 5. Визначити роль соціальних
служб в реалізації соціального захисту дітей в Радянській Україні. 6.
Порівняльний аналіз діяльності спеціалізованих соціальних служб по роботі з
дітьми та молоддю в Радянській Україні. 7. Організаційне забезпечення
спеціалізованих соціальних служб по роботі з дітьми та молоддю 8. Основні
фактори оптимізації розвитку спеціалізованих соціальних служб по роботі з
дітьми та молоддю в Україні.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
9 таблиць, 2 рисунків

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Скворець В.О., завідувач кафедри соціології	25.05.2020	25.05.2020
Розділ 2	Скворець В.О., завідувач кафедри соціології	26.06.2020	26.06.2020
Розділ 3	Скворець В.О., завідувач кафедри соціології	03.10.2020	03.10.2020

7. Дата видачі завдання 25 травня 2020 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Березень – квітень 2020	<i>виконано</i>
2.	Бібліографічний пошук	Травень 2020	<i>виконано</i>
3.	Розробка основних положень роботи	Травень 2020	<i>виконано</i>
4.	I розділ	Червень 2020	<i>виконано</i>
5.	II розділ	Липень – серпень 2020	<i>виконано</i>
6.	III розділ	Жовтень – листопад 2020	<i>виконано</i>
7.	Систематизація висновків	Листопад 2020	<i>виконано</i>
8.	Нормоконтроль	Листопад – грудень 2020	<i>виконано</i>

Студент _____ Я.Р. Сова _____

Керівник роботи _____ В.О. Скворець _____

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.С.Цапліна _____

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 109 сторінок, 5 додатків, 9 таблиць, 2 рисунків, 78 позицій усписку літератури.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ, ДІТИ, РАДЯНСЬКА ВЛАДА, СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ, МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ, СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА.

Мета дослідження—теоретично обґрунтувати та дослідити особливості еволюційної моделі соціального захисту дітей у Радянській Україні.

Об'єктом дослідження є соціальний захист дітей.

Предмет дослідження— особливості діяльності радянських соціальних служб у захисті дітей.

Методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, структурно-функціональний, аналіз статистичних даних.

Наукова новизна полягає у спробі власного дослідження особливостей правового регулювання, та дотримання соціальних гарантій захисту дітей в радянській Україні.

Гіпотеза дослідження є одними з головних завдань при побудові системи захисту дітей в історії соціальної роботи є стимулювання персоналу соціальної сфери та сприяння удосконалення нормативно-соціальної бази та зпозичення іноземного досвіду.

Висновки: 1. Серед основних проблем еволюції розвитку соціального захисту дітей можна нахвати: слабе кадрове забезпечення установ та організацій щодо соціального захисту дітей, недостатнє фінансування, недосконала нормативно-правова база.

2. На нашу думку, держава повинна на сучасному етапі створити умови для розвитку правового захисту дитини, тобто, розширити соціально-правові гарантії дітей, забезпечити фізичний, інтелектуальний, культурний розвиток молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав та законних інтересів дитини в Україні.

SUMMARY

Qualification work consists of 109 pages, 5 annexes, 9 tables, 2 figures, 78 literature sources.

SOCIAL PROTECTION, CHILDREN, SOVIET AUTHORITIES, SOCIAL GUARANTEES, MODEL OF SOCIAL PROTECTION, SOCIAL POLICY.

Research purpose is to theoretically substantiate and study the evolutionary model features of social protection of children in Soviet Ukraine.

Research object is the social protection of children.

Research subject is the peculiarities of Soviet social services' activity in child protection.

Research methods are analysis, synthesis, induction, deduction, structural and functional, statistical data analysis.

Research novelty lies in the attempt to study peculiarities of legal regulation and compliance with social guarantees of the protection of children in Soviet Ukraine.

Research hypothesis is that one of the main tasks in building a child protection system in the history of social work is to stimulate social personnel and promote the improvement of the normative and social base and borrow foreign experience.

Conclusions: 1. Among the main problems of the evolution of social protection of children are: weak staffing of institutions and organizations for social protection of children, insufficient funding, imperfect regulatory framework.

2. In our opinion, the state should at present stage create conditions for the child's legal protection development that is to expand the socio-legal guarantees of children, ensure physical, intellectual, cultural development of the younger generation, create socio-economic and legal institutions to protect the rights and legitimate interests of the child in Ukraine.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 109 сторінок, 78 позицій у списку літератури, 5 додатків.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ, ДІТИ, РАДЯНСЬКА ВЛАДА, СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ, МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ, СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та дослідити особливості еволюційної моделі соціального захисту дітей у Радянській Україні.

Об'єктом дослідження є соціальний захист дітей.

Предмет дослідження – особливості діяльності радянських соціальних служб у захисті дітей.

Методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, структурно-функціональний, аналіз статистичних даних.

Наукова новизна полягає у спробі власного дослідження особливостей правового регулювання та дотримання соціальних гарантій захисту дітей в радянській Україні.

Гіпотеза дослідження: стимулювання персоналу соціальної сфери та сприяння удосконалення нормативно-соціальної бази та запозичення іноземного досвіду, є одним з головних завдань при побудові системи захисту дітей в історії соціальної роботи .

Висновки: 1. Серед основних проблем еволюції розвитку соціального захисту дітей можна назвати: слабе кадрове забезпечення установ та організацій щодо соціального захисту дітей, недостатнє фінансування, недосконала нормативно-правова база.

2. На нашу думку, держава повинна на сучасному етапі створити умови для розвитку правового захисту дитини, тобто, розширити соціально-правові гарантії дітей, забезпечити фізичний, інтелектуальний, культурний розвиток молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав та законних інтересів дитини в Україні.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕВОЛЮЦІЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ.....	8
1.1. Стан дослідження соціального захисту в Радянській Україні.....	8
1.2. Уточнення змісту понять «соціальний захист», «соціальний захист дітей», «модель соціального захисту дітей», «інставрація».....	23
1.3. Принципи та методи дослідження соціального захисту дітей.....	42
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ЕВОЛЮЦІЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ.....	54
2.1. Характеристика моделей соціального захисту дітей в радянській Україні..	54
2.2. Досягнення та проблеми системи соціального захисту дітей в радянській Україні.....	64
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ РАДЯНСЬКОГО ДОСВІДУ НА ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....	74
3.1. Залишки радянського досвіду соціального захисту дітей в сучасній Україні.....	74
3.2. Інставрація історичного історичного досвіду в сучасну систему соціального захисту дітей в Україні.....	85
ВИСНОВКИ.....	93
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	96
ДОДАТКИ.....	106

ВСТУП

Актуальність роботи полягає в необхідності ґрунтовного аналізу еволюції моделі соціального захисту дітей від початку становлення Радянської України до сьогодення.

Соціальний захист дітей є однією з основних функцій держави, тобто держава повинна створити належні умови для фізичного, інтелектуального та духовного розвитку дитини її підготовку до самостійного життя.

Розглядаючи еволюцію моделі соціального захисту дітей у радянській Україні можна встановити досягнення та недоліки цих моделей, їхній вплив на формування системи соціального захисту дітей в пострадянській Україні.

Тому є нагальною потребою у визначенні пріоритетних напрямків, ефективних дій та заходів щодо профілактичної роботи серед населення та забезпечення як можна ширшого кола державних зобов'язань щодо повного забезпечення дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування починаючи з радянського періоду і до сьогодення.

Серед визначних вчених які досліджували дану проблему можна виокремити: Н.Гусак, О.Карагодіна, О.Карпенко, Н.Коляда, О.Купенко, В.Лютій, О.Пожидаєва, Т.Семигіна, Т.Сила, О.Чуйко, С.Шандрук, Ю.Швалб та ін. у їх працях здійснюється наукове обґрунтування змісту та спрямованості, еволюції моделі соціального захисту дітей в радянський та сучасний період.

Проблемна ситуація. Необхідністю розроблення і впровадження в Україні адекватної сучасним реаліям суспільного розвитку системи соціального захисту населення, котра успадкувала низку ознак радянської моделі. Система соціального захисту дітей в Україні перебуває в стадії зміни, оновлення, реорганізації, що зумовлено соціально-політичними й економічними процесами трансформації суспільства. Отже, недостатнє вивчення даної проблеми зумовило вибір теми нашого дослідження: «Еволюція моделі соціального захисту дітей в Радянській Україні».

Об'єктом дослідження є соціальний захист дітей.

Предметом дослідження є особливості діяльності радянських соціальних служб у захисті дітей.

Метою дослідження є теоретично обґрунтувати та дослідити особливості еволюційної моделі соціального захисту дітей у Радянській Україні.

Для дослідження поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- розглянути стан дослідження соціального захисту в радянській Україні;*
- уточнити зміст понять «соціальний захист», «соціальний захист дітей», «модель соціального захисту дітей», «інставація»;*
- проаналізувати державну політику соціального захисту дітей в Радянській Україні;*
- з'ясувати принципи та методи соціального захисту дітей;*
- розкрити зміст правового регулювання системи соціального захисту дітей в радянський період;*
- розглянути роль соціальних служб в реалізації соціального захисту дітей в радянський період;*
- виявити розбіжності між радянською та сучасною моделлю соціального захисту дітей в Україні;*
- визначити шляхи оптимізації соціального захисту в Україні.*

Наукова новизна полягає у спробі власного дослідження особливостей правового регулювання, та дотримання соціальних гарантій захисту дітей в радянській Україні.

Гіпотеза дослідження: стимулювання персоналу соціальної сфери та сприяння удосконалення нормативно-соціальної бази та запозичення іноземного досвіду, є одним з головних завдань при побудові системи захисту дітей в історії соціальної роботи .

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатку та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕКОЛЮЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

1.1. Стан дослідження соціального захисту в Радянській Україні

Поняття «захист» має багато значень через те, що застосовується у декількох категоріях. Але ми зупинимось на одному тлумаченні даного поняття.

Так у словнику вказано, що захист – це охорона, підтримка, заступництво; сукупність правових, економічних, організаційних та технічних заходів, що мають на меті запобігти порушенням прав будь-кого [18, с. 169].

Поняття «соціальний захист» в останні два десятиріччя стало одним із тих, що найчастіше вживаються в офіційних документах, наукових публікаціях та громадських дискусіях.

Проблема державного контролю за системою соціального захисту населення знайшла своє відображення у працях послідовників неокласичного напрямку А. Маршалла, А. Пігу. Модель соціального маневрування доходами населення й активного втручання держави у процеси регулювання соціального захисту розкрита в дослідженнях Дж. Кейнса. Окремі положення теорії добробуту представлені теорією економічної оптимальності В. Парето.

Нині увага багатьох зарубіжних спеціалістів у сфері соціального захисту зосереджена на пошуку нових шляхів для досягнення оптимального співвідношення між економічними й соціальними складовими суспільного розвитку, що дозволили б запобігти конфліктам між пріоритетами економічного розвитку та принципами соціальної справедливості.

У радянському суспільствознавстві термін «захист» тривалий час використовувався як правова категорія і лише на початку ринкових перетворень увійшов в економічну літературу.

Власне термін «соціальний захист» зазнав певних змін. У ст. 46 Кримінального кодексу РРФСР 1924 р. він застосовувався поряд з терміном «покарання», до якого належать заходи, що закріплюють за вироком суду. У Кримінальному кодексі редакції 1928 р. йдеться про повну заміну терміна «покарання» поняттям «заходи соціального захисту». У подальшому застосовується тільки словосполучення «заходи соціального захисту», а терміна «покарання» немає[71, с. 3].

Таке ж визначення надано й у Великій Радянській Енциклопедії 1954 р. видання: «заходи соціального захисту – державний примус, що застосовується до осіб, визнаних винними у скоєнні злочинів» [4, с. 190].

Пізніше у радянській літературі з'явилися погляди на зміст терміна «соціальний захист», що докорінно відрізняються від наведеного вище. У словнику з наукового комунізму вперше з'являється поняття «соціальна захищеність людини»[26, с. 122].

В економічних тлумачних виданнях термін «соціальний захист» з'явився наприкінці 1990-х – на початку 2000 р. і використовувався для позначення сукупності заходів держави, спрямованих на соціальний захист і підтримку населення чи окремих верств населення. До того часу використовувався термін «соціальне забезпечення».

У довоєнний період поняття «соціальний захист населення» отримало офіційне закріплення спочатку в законі про соціальний захист, що був прийнятий у рамках політики нового курсу Президента США Ф. Д. Рузвельта в 1935 р., а пізніше, в 1940-х рр., у документах Міжнародної організації праці.

За визначенням Міжнародної організації праці, соціальний захист населення – це «захист, який суспільство забезпечує своїм членам через набір суспільних заходів від економічних і соціальних лих, які обумовлені припиненням або суттєвим зниженням заробітків у результаті хвороби, пологів, виробничих нещасних випадків, безробіття, інвалідності, старості чи смерті; забезпечення медичної допомоги; забезпечення субсидій сім'ям з дітьми» [32, с. 6].

Визначення МОП у подальшому відобразилось у документах Європейського Союзу: в Європейському кодексі соціального забезпечення (1968 р.); Хартії основних соціальних прав трудящих, Зеленій (1992 р.) і Білій (1994 р.)

книгах про європейську соціальну політику, а також в інших документах.

У ст. 46 Конституції України вживається термін «соціальний захист». Зі змісту цієї статті випливає, що поняття «соціальний захист» ширше і включає в себе поняття «соціальне забезпечення» [23, с. 7].

Першим міжнародним документом, де порушувалася проблема захисту прав дитини, була Женевська декларація, ухвалена Лігою Націй у 1923 р., проект якої підготував Міжнародний союз захисту дітей. Декларація спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психологічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання та захист. Основи захисту прав дітей вперше були зафіксовані в ст. 25 «Загальної декларації прав людини», яку ухвалила в 1948 р. Генеральна Асамблея ООН [22]. Свій розвиток Декларація отримала в Пактах про права людини (1966), що гарантували рівні права всім дітям та забезпечення їх основних соціальних потреб.

З 2001 року в Україні охорона дитинства визнана як загальнонаціональний пріоритет. Зокрема, наведені законодавчі документи визначають саме норми та правила системи піклування про дітей. Отже, одним з державних пріоритетів можна визначити саме забезпечення реалізації тих прав дитини, що гарантуються, а саме право на життя, право на охорону здоров'я, право на освіту, право на соціальний захист, розвиток й виховання в сім'ї.

В Україні поняття «соціальний захист» набуло широкого вжитку в інформаційному просторі на етапі переходу до ринкової економіки. Нині поняття «соціальний захист», «соціальна допомога» тощо міцно увійшли в законодавство й науковий лексикон.

Г. Лопушняк переконана, що ототожнення соціального захисту із соціальним забезпеченням є неправомірним, оскільки перше є більш широким поняттям і, крім соціального забезпечення, включає й соціальне страхування та систему соціальних гарантій [30, с. 18].

Схожу думку висловлює О. Ярошенко, зазначаючи, що соціальне забезпечення є складовою соціального захисту. Разом із соціальним забезпеченням соціальний захист включає ще й гарантії охорони праці, здоров'я, навколишнього природного середовища, мінімальної оплати праці й інші заходи, які є необхідними для нормальної життєдіяльності людини і функціонування держави [73, с. 11].

Так, Н. Болотіна зазначає, що соціальний захист у широкому значенні – становить зміст соціальної функції держави і є системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина в державі. У вузькому значенні – становить власне соціально-захисну діяльність держави щодо убезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків [3, с. 31].

Водночас І. Мигович, І.Пінчук переконані, що соціальний захист у широкому розумінні – діяльність держави, спрямована на забезпечення процесу формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на цю особистість, створення умов для її самовизначення та утвердження в житті. У вузькому значенні – сукупність економічних і правових гарантій, які забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян і досягнення соціально прийняттого рівня життя [32, с. 54].

Західна вчена К.Дубич висловлює відмінну від попередніх позицію, зазначаючи, що соціальний захист – набір певних рішень для забезпечення і допомоги фізичним особам, щоб уникнути великих екзистенціальних ризиків, які по суті стосуються безробіття, хвороби, старості та сім'ї [15, с. 78].

Ряд авторів розглядають соціальний захист як важливу складову соціальної політики. У чинному українському законодавстві поняття «соціальний захист» означає елемент соціальної політики держави, спрямований на забезпечення прав і гарантій громадян щодо підтримки їхнього життя на нормальному рівні для життєдіяльності людини.

М.Кравченко, О.Коваль стверджують, що соціальний захист – це державна підтримка верств населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, з метою забезпечення відповідного життєвого рівня [20, с. 101].

Соціальний захист розглядається також як комплекс правових, економічних та соціальних гарантій, що забезпечують кожному працівникові на безпечну працю, економічний захист і підтримку працівників та їхніх сімей у разі тимчасової втрати працездатності, медичну, соціальну і професійну реабілітацію.

Так, відомий український учений Ю. Луценко розглядає соціальний захист як систему соціальних та економічних прав і гарантій, що закріплюються державою і реалізуються її соціальною політикою на основі рівня, достатнього для відтворення й розвитку особистості на всіх етапах життєдіяльності людини [33, с. 52].

З огляду на ризиковий характер життєдіяльності людини в умовах ринкової економіки М.Кравченко визначає соціальний захист як систему заходів економічного, організаційного та правового характеру, що реалізується державою щодо громадян, які у зв'язку з настанням соціального ризику потребують матеріального забезпечення (допомоги) [67, с. 9].

Отже, держава надає захист через соціальні гарантії, встановлені в законодавчому порядку, та економічний механізм їх реалізації; а іншими суб'єктами соціального захисту населення – через соціальні виплати, встановлені законодавчо та за власною ініціативою.

На початку становлення України як незалежної держави більшість науковців розглядала його соціальний захист, як сукупність різних видів

допомоги і пілг найбільш уразливим категоріям населення (пенсіонерам, інвалідам, багатодітним сім'ям), що характеризує систему соціального захисту лише кількісно, але не відображає її істинного призначення.

Серед основних функцій соціального захисту населення, можна назвати:

- пом'якшення (попередження) дії соціальних ризиків;
- досягнення соціальної справедливості через перерозподіл національного продукту;
- зменшення або подолання бідності серед членів суспільства [19, с. 188].

Соціальний захист громадян має функціонувати як цілісна система направленої дії суб'єктів, котрі займаються виробленням правових норм та соціально-економічних заходів, на об'єкти, що потребують захищеності.

Багато вітчизняних науковців виділяють такі складові системи соціального захисту населення:

- соціальне страхування;
- соціальне забезпечення;
- соціальні допомоги [16, с. 74].

Соціальний захист як фінансовий засіб протидії соціальним ризикам здійснюється за рахунок внесків застрахованих осіб та роботодавців, коштів державного бюджету чи організацій, власних коштів громадян, пожертвувань, тому вважаємо, що функціональними формами системи соціального захисту населення є страхування, соціальне забезпечення та самофінансування (або самозахист).

Основні засади державного управління інститутом соціального захисту дітей в Україні формувались за умов старої, ще радянської, системи. В основу якої були покладені ідеї колективного виховання дітей. Незмінними вони залишились й по сьогоднішній день. Відповідно, наша держава успадкувала мережу великих інтернатних закладів, де діти позбавлені індивідуальної опіки та самостійного особистісного розвитку. Радянське минуле вплинуло і на формування визначень об'єкту та предмету соціального захисту дитинства.

Так, об'єктами соціального захисту дитинства в Україні є діти – особи, від 0 до досягнення 18 років, розділені на певні або вікові або проблемні групи в залежності від рівня надання соціальної допомоги. До пріоритетних груп, які, в першу чергу, потребують соціального захисту, відносять: дітей-сиріт; дітей, які залишилися без піклування батьків; дітей, що перебували у девіантних і педагогічно запущених сім'ях; дітей з прийомних сімей, багатодітних та неповних; дітей-інвалідів; дітей, які мають вади у психічному та фізичному розвитку; дітей безробітних громадян; дітей – жертв збройних конфліктів, екологічних і техногенних катастроф; дітей з сімей біженців і вимушених переселенців; дітей, які перебувають на профілактичному обліку в органах внутрішніх справ [6, с. 36].

В Україні на законодавчому рівні виокремлені специфічні ознаки груп дітей – об'єктів соціальної роботи, а саме:

1) бездоглядні – діти, за поведінкою яких повністю відсутній контроль з боку дорослих, через невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків щодо виховання та навчання своїх нащадків;

2) безпритульні – діти, що не мають певного місця проживання або місця перебування;

3) неповнолітні – діти віком від 0 до 18 років, що потрапили в соціально небезпечне становище, знаходяться в умовах, які представляють небезпеку для їх життя чи здоров'я, або не відповідають вимогам до принципів виховання чи його змісту, вчинили правопорушення чи антигромадські дії;

4) сім'я, що знаходиться в соціально небезпечному положенні або в складній життєвій ситуації – сім'я, де діти перебувають в соціально небезпечному становищі, а також, де батьки або законні представники неповнолітніх не виконують своїх безпосередніх обов'язків або негативно впливають на їх поведінку чи жорстоко поводяться з ними [7, с. 51].

Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» визначені основні напрямки діяльності служб у справах дітей, одним з яких є здійснення соціального захисту зазначеної категорії

населення. Під соціальним захистом дітей в Україні розуміється комплекс заходів і засобів соціально-економічного та правового характеру, здійснення яких покладається на суб'єктів, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, щодо забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки [53].

Статтею 4 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» визначені основні завдання служб у справах дітей:

- координація зусиль центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності у вирішенні питань соціального захисту дітей та організації роботи із запобігання дитячій бездоглядності;

- забезпечення додержання вимог законодавства щодо встановлення опіки та піклування над дітьми, їх усиновлення;

- здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей незалежно від форми власності;

- ведення обліку дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених, влаштованих до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та соціально-реабілітаційних центрів (дитячих містечок);

- надання органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам та організаціям незалежно від форми власності, громадським організаціям, громадянам практичної та методичної допомоги, консультацій з питань соціального захисту дітей [53, с. 8].

В сучасному українському суспільстві економічна база соціального захисту дітей значно зменшилася. Вона включає як матеріальну частину (житлові та нежитлові приміщення, корпуси установ, обладнання), так і фінансову (кошти, необхідні для виплат та допомоги, організації та проведення

конкретних заходів, здійснення спеціальних програм, а також для зарплати співробітникам).

Розглянемо більш детально механізм захисту дітей в Україні на рис. 1

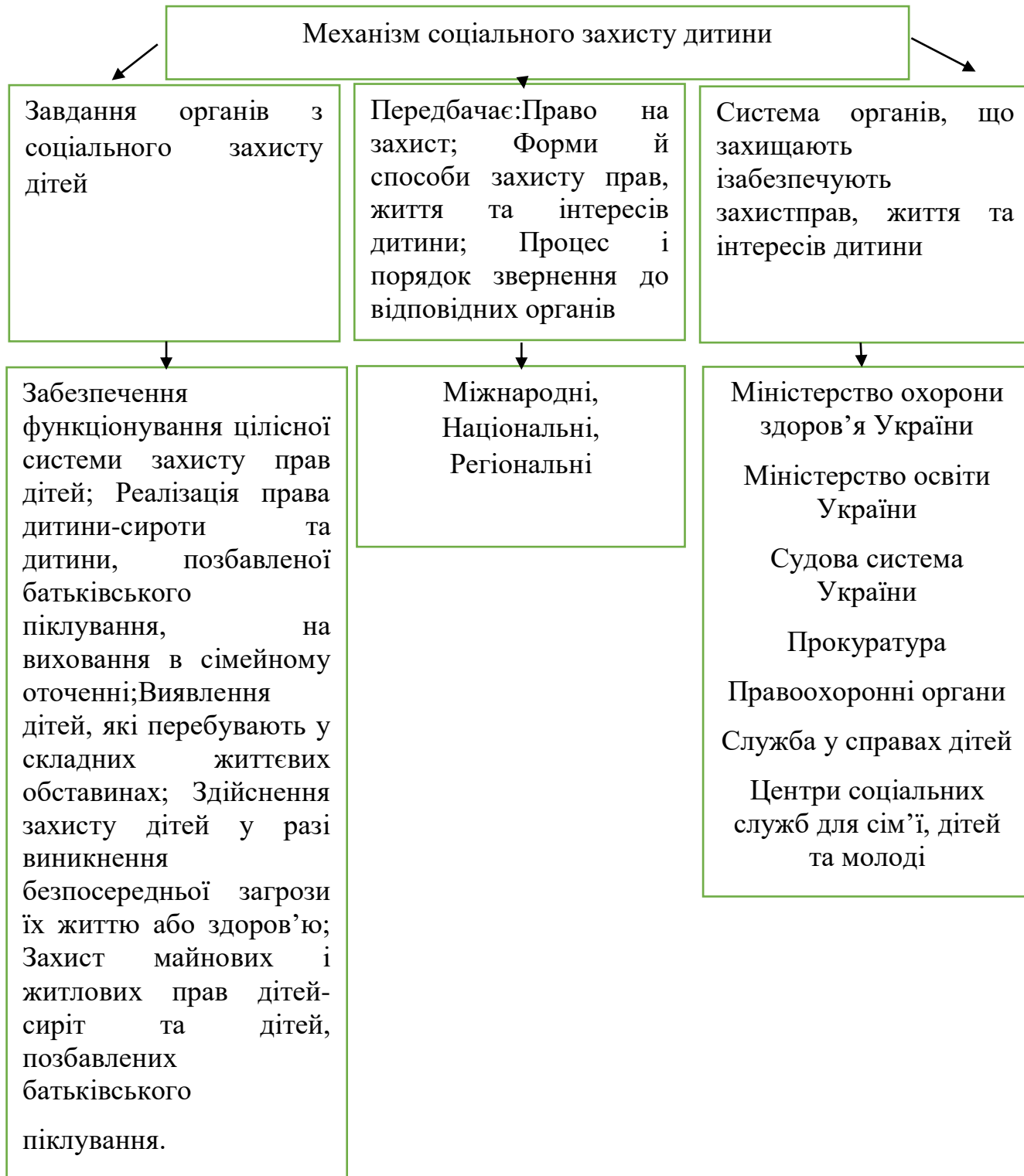

Рис. 1 Механізм соціального захисту дітей

Ст. 8 ЗУ «Про охорону дитинства» передбачає, що держава здійснює повне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа. Право на повне державне забезпечення в навчальних закладах мають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, віком до 18 років та особи з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у разі продовження навчання до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів [55, с. 1].

Особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, крім повного державного забезпечення виплачується соціальна стипендія в порядку та розмірі, встановлених Кабінетом Міністрів України, також виплачується 100 % заробітної плати, яка нарахована в період виробничого навчання та виробничої практики. Особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, до завершення навчання виплачується щорічна допомога для придбання навчальної літератури в розмірі трьох місячних стипендій. Виплата зазначеної допомоги здійснюється протягом 30 днів після початку навчального року за рахунок коштів, що передбачаються для навчальних закладів у відповідних бюджетах.

Під час надання особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, академічної відпустки за медичним висновком за ними зберігається на весь період академічної відпустки повне державне забезпечення та виплачується стипендія. Навчальний заклад сприяє організації їхнього лікування.

Випускники навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечуються за рахунок навчального закладу або відповідної установи органів праці та соціального захисту населення одягом і взуттям, а також одноразовою грошовою допомогою в розмірі не менше шести прожиткових мінімумів для осіб відповідного віку [55].

Нормативи забезпечення одягом і взуттям затверджуються Кабінетом Міністрів України. За бажанням випускників навчальних закладів їм може бути

видана грошова компенсація в розмірі, необхідному для придбання одягу і взуття.

Вартість повного державного забезпечення у грошовому еквіваленті для дітей віком від народження до 3 років, від 3 до 7 років, від 7 до 10 років, від 10 до 14 років, від 14 до 18 років та осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до 23 років визначається відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум».

Для розуміння особистість якого віку підпадає під тлумачення «дитина», ми будемо спиратись на законодавство, а саме ст. 6 Сімейного кодексу України, де вказано, що «правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років» [62, с. 17].

Фізіологічна періодизація, ухвалена на Міжнародному симпозиумі з вікової фізіології у 1965 році, виокремлює сім періодів розвитку в дитинстві та юнацтві:

- період ново народжуваності (з 1-го по 10-й день після народження);
- грудний вік (з 11-го дня до року);
- раннє дитинство (з 1-го року до 3-х років);
- перший період дитинства (від 3-х до 8-ми років);
- другий період дитинства (у хлопчиків з 8 до 12 років, у дівчаток – з 8 до 11 років);
- підлітковий вік (у хлопчиків з 13 до 16 років, у дівчаток – з 12 до 15 років);
- юнацький вік (у юнаків від 17 до 21 року, а у дівчат – від 16 до 20 років)[63, с. 9].

Психологічні періодизації залежно від критерію виокремлюють різні періоди в житті людини. Однак, незважаючи на різні критерії періодизацій розвитку, більшість теорій виокремлюють схожі вікові етапи.

Аналізуючи вікову психологію, можна простежити, що існує періодизація де Д.Ельконін визначив:

- ранній вік (від 1-го року до 3-х років);
- дошкільний вік (від 3-х до 7-ми років);
- молодший шкільний вік (від 8-ми до 12-ти років);
- підлітковий вік (від 11 до 15 років);
- юність [67, с. 46].

Аналізуючи педагогічку, та дослідження І. Виговського акцентуємо увагу на тому, що дитина проходить декілька стадій:

- дитинство (від 2-х місяців до 1-го року);
- раннє дитинство (від 1-го року до 3-х років);
- дошкільний вік (від 3-х до 7-ми років);
- шкільний вік (від 8-ми до 12-ти років);
- пубертатний вік (від 14 до 17-ти років) [63, с. 12].

Через відсутність загальноприйнятого визначення підліткового віку і юності Організація Об'єднаних Націй (ООН) відносить до підлітків осіб віком 10-19 років, а до молоді – осіб віком 15–24 років для цілей статистичного обліку без шкоди для інших визначень, що їх використовують держави – члени ООН. Разом підлітків і молодь позначають терміном «молоді люди», до яких належать особи віком 10-24 років. Конвенція про права дитини визначає дітей як осіб віком від народження до 18 років.

Отже, на основі психологічних, педагогічних, правових тверджень ми розглянули вікову періодизацію та розуміння поняття «дитина». Розглянемо детальніше тлумачення поняття «соціальна політика».

На думку О. Макарова, соціальна політика є напрямом державного регулювання економіки, це органічна частина внутрішньої політики держави, спрямованої на забезпечення добробуту й усебічного розвитку його громадян і суспільства загалом [34, с. 7].

Значення соціальної політики визначається її впливом на процеси відтворення робочої сили, підвищення продуктивності праці, освітнього і

кваліфікаційного рівня трудових ресурсів, на рівень науково-технічного розвитку продуктивних сил, на культурне і духовне життя суспільства.

Соціальна політика, спрямована на поліпшення умов праці й побуту, розвиток фізкультури і спорту, дає зниження захворюваності й тим самим відчутно впливає на скорочення економічних втрат у виробництві.

Тому, можна акцентувати увагу на тому, що проводиться соціальна робота. Розглянемо зміст даного поняття.

Соціальна робота, згідно визначення Європейської Асоціації Шкіл соціальної роботи, – академічна дисципліна та професійна діяльність, яка сприяє соціальним змінам та розвитку, соціальній єдності, а також наснаженню та незалежності людей, залучає окремих фізичних осіб, групи, та суспільні структури до вирішення проблем осіб, сімей що перебувають в складних життєвих обставинах та покращення якості їх життя та добробуту, на засадах принципів соціальної справедливості, дотримання прав людини, колективної відповідальності та поваги, протидіє факторам соціального виключення та сприяє дотриманню прав людини [10, с. 53].

До основних завдань соціальної роботи можна віднести:

- підвищення здатності клієнтів до розвитку, самостійного вирішення власних проблем, та покращення спроможності групи, сім'ї чи особи справлятися із труднощами;
- допомога клієнтам у пошуку закладів, організацій, ресурсів, які створюють додаткові можливості для подолання складних життєвих обставин;
- підвищення ефективності існуючих систем, що надають необхідні послуги та ресурси клієнтам;
- підтримка створення та розвитку різних форм самоорганізації клієнтів;
- розвиток та вдосконалення соціальної політики задля кращого забезпечення основних потреб представників вразливих груп населення [5, с. 18].

Соціальні працівники та фахівці із соціальної роботи надають дорадчу та консультативну допомогу окремим особам, сім'ям, групам, спільнотам та

організаціям у випадку виникнення у них соціальних та особистих труднощів. Вони допомагають клієнтам розвинути необхідні вміння та навички, а також забезпечують доступ до відповідних ресурсів та служб підтримки, необхідних для реагування на проблеми, пов'язані з безробіттям, злиднями, інвалідністю, залежністю, девіантною поведінкою, зокрема, кримінальною, проблемами у родині та ін.

У результаті розвитку таких систем соціальної сфери, як громадське харчування, дошкільна освіта, звільняється частина населення зі сфери домашнього господарства, підвищується зайнятість у суспільному виробництві.

До основних завдань соціальної політики можна віднести:

- гармонізацію суспільних взаємин, узгодження інтересів і потреб окремих груп населення з довготривалими інтересами суспільства, стабілізація суспільно-політичної системи;
- створення умов для підвищення матеріального добробуту громадян, формування економічних стимулів для участі в суспільному виробництві, забезпечення рівності соціальних можливостей для досягнення нормального рівня життя;
- забезпечення соціального захисту всіх громадян та їхніх основних гарантованих державою соціально-економічних прав, у тому числі підтримка малозабезпечених і слабо захищених груп населення;
- забезпечення раціональної зайнятості громадян;
- зниження рівня криміналізації в суспільстві;
- розвиток галузей соціального комплексу – освіта, охорона здоров'я, наука, культура, житлово-комунальне господарство;
- забезпечення екологічної стабільності країни [29, с. 9].

На сучасному етапі державотворення держава надає одноразові грошові допомоги, дітям та неповнолітнім, зокрема такі: після досягнення 18-річного віку; після закінчення навчального закладу за умови працевлаштування;

грошова допомога при вступі до навчального закладу; щорічна допомога для придбання навчальної літератури; матеріальна допомога.

Також щорічна допомога для придбання навчальної літератури дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, учням та студентам, які в період навчання у віці від 18 до 23 років залишилися без батьків, до завершення навчання виплачується в розмірі трьох мінімальних ординарних (звичайних) академічних стипендій. Виплата зазначеної допомоги проводиться протягом 30 днів після початку навчального року за рахунок коштів, що передбачаються для навчальних закладів у відповідних бюджетах [63, с. 7].

Але на нашу думку в Україні ще не сформувала окрема модель соціального захисту населення та дітей окремо. Процес становлення української соціальної держави доволі цікавий та тісно переплітається з історичними подіями.

На нашу думку поняття «модель соціального захисту» це гарантоване економічне, політичне, соціальне забезпечення особистості від початку життя і до смерті, на законодавчому рівні.

В СРСР було відкинуто концепцію співпраці застрахованих, а на її місце введено так зване державне соціальне забезпечення. Фонд забезпечення формувався з відрахувань із прибутків підприємств і організацій у встановленому законом розмірі та з дотацій з державного бюджету. З фонду соціального забезпечення виплачувались допомоги для тимчасово непрацездатних робітників і службовців, вагітних жінок, а також пенсії: за віком, за інвалідністю, в разі втрати годувальника, за вислугу років.

І на тлі всіх цих подій була сформована українська держава з власною соціальною політикою, системою соціального захисту та соціальних гарантій, що й досі потребує удосконалення, особливо в період євроінтеграції та глобалізації економічного, політичного та суспільного життя.

Але незважаючи на модель та національні відмінності, перед всіма соціальними державами, і особливо Україною, стоїть складна задача – створити

модель, засновану на впливі на ринок праці як ринкових сил, так і державного регулювання.

Таким чином, аналізуючи наукову літературу з теми дослідження ми звернули увагу, що соціальний захист – це сукупність забезпечувальних державою, організаційних, соціальних, правових, економічних гарантій і заходів, спрямованих на задоволення матеріальних та духовних потреб соціально-незахищених верст населення. Недосконалість законодавства щодо соціального захисту дітей полягає у відсутності реального діючого механізму отримання соціальних гарантій, надання яких передбачено значною кількістю законів, указів та постанов. Крім того, слабка система санкцій, що карають за їхнє невиконання, дає співробітникам соціальної сфери можливість відчувати безкарність за ненадання допомоги. Деякі гарантії, передбачені законодавцем, мають виключно декларативний характер, оскільки не опрацьовані механізми їхнього практичного застосування, до прикладу, захист від інформаційного та психологічного насильства.

1.2 Уточнення змісту понять «соціальний захист», «соціальний захист дітей», «модель соціального захисту дітей», «інставація»

У перші повоєнні десятиліття гострою проблемою залишалася проблема дитячої безпритульності у Радянській Україні. Однією з форм боротьби, спрямованої проти дитячого сирітства, були патронат і опіка.

Указ Президії ВР СРСР від 19.05.1949 «Про поліпшення справи державної допомоги багатодітним і самотнім матерям та поліпшення умов праці і побуту жінок» забезпечував право щодо призначення і виплати державної допомоги опікуну на виховання дитини у випадку, якщо дитина самотньої матері передана на виховання в установленому законом порядку опікуну, або інших випадках, до прикладу: внаслідок смерті матері, її хвороби та інших причин[40].

Патронат передбачався Кодексом законів про народну освіту як засіб боротьби з безпритульністю та правопорушеннями. Під патронат підпадали діти, які знаходилися у будинках перевиховання та безпритульні. Практикувалося переведення дітей на патронат до радгоспів, колгоспів і селянських родин. Проте найбільш поширеною формою влаштування позиротілих залишалось направлення до інтернатних установ.

У випадках коли дитина знаходиться під патронатом сплачувались або пенсія або інші грошові виплати як члену сім'ї військовослужбовця (рядового або молодшого начальницького складу), або виплату аліментів, відповідні суми передавались особі, яка прийняла дитину на виховання, в рахунок допомоги за патронування, згідно укладеного договору.

Якщо розмір пенсії, допомоги або аліментів, одержуваних на дитину, перевищував встановлений розмір допомоги за патронування, то останнє не виплачувалося, а пенсія, допомога або аліменти видавались повністю особі, яка взяла дитину в патронат.

Кодекс законів про працю 1922 року, як і його попередник 1918 року, встановлював загальне правило про 8-тигодинний робочий день та перелік певних категорій працівників та окремих видів праці із скороченим робочим днем.

Законодавство жорстко регламентувало час відпочинку, який існував у трьох видах: щотижневий, святковий та щорічний. І якщо раніше норми надання щорічної відпустки щороку змінювались у відповідності із тимчасовими правилами, то КЗпП нарешті їх уніфікував [43, с. 23].

Право на щорічну обов'язкову відпустку стає важливим інститутом охорони праці. В радянському трудовому законодавстві того часу з'являються прогресивні норми щодо захисту праці малолітніх, підлітків та жінок: обмежено вік на використання в роботі праці малолітніх, скасовано заборону на нічну працю для жінок тощо. Хоча, на практиці ці норми не завжди дотримувались. Після революційних подій та широких політичних перетворень,

до початку 1922 р., відповідно до курсу нової економічної політики, в УСРР було сформовано страхове законодавство.

Основоположним законодавчим актом, що визначив основні напрямки розвитку соціального страхування, стало положення РНК УСРР від 10 грудня 1921 р. «Про соціальне забезпечення робітників і службовців на випадок тимчасової і постійної втрати працездатності і членів їх сімей на випадок смерті годувальника», яким передбачалось шість видів державної допомоги для найманих працівників: у разі тимчасової втрати працездатності або інвалідності, втрати членами родин годувальника, смерті (на поховання), а також медична та на випадок материнства.

Відводячи матерям особливу соціальну роль, окрема увага в радянській Україні приділялась страхуванню материнства (забезпечення вагітних і породілля). Кожна мати-годувальниця отримувала від держави грошову допомогу, витрачання якої чітко контролювалось. Із загостренням товарного дефіциту наприкінці 1920-х рр., ці виплати за бажанням застрахованої матері дозволялося повністю або частково замінювати на натуральні.

З часом, формується адміністративна система радянського соціального забезпечення. Робота НКСЗ здійснювалася у напрямках охорони матері та дитини, роботи у дитячих будинках, діяльності із забезпечення неповнолітніх, роздавання продовольчих пайків, забезпечення скалічених воїнів, надання медичної допомоги тощо.

У практиці діяльності державних органів соціального забезпечення на кінець 30-х років ХХ століття склалися такі форми роботи: вилучення безпритульних з вулиці та розміщення їх в інтернатних закладах; застосування системи індивідуального та колективного патронування; направлення безпритульних підлітків навчатися на робітничі факультети; проведення одноразових кампаній допомоги (лотереї, збори коштів і речей); шефство трудових колективів над інтернатними установами [21, с. 50].

На кінець 40-х років ХХ століття система державної опіки СРСР була структурована наступним чином: будинки малюка (для дітей до 3 років),

дошкільні дитячі будники (від 3 до 7 років), шкільні (від 7 до 14 років), змішані (об'єднували дітей дошкільного і шкільного віку), спеціальні (для дітей, батьки яких загинули в боротьбі з фашизмом) [64, с. 17].

Одним із визначально трагічних моментів вітчизняної історії став період Другої світової війни 1939-1945 рр., коли Україна зазнала жахливих демографічних і матеріальних втрат, а мільйонне населення країни пережило нелюдські поневіряння та опинилось в нестерпних злиднях [10, с. 83].

Соціальні завдання держави в цей період підпорядковувались надзвичайним обставинам. Це стосувалось насамперед евакуації і пов'язаних з нею питань (потоки біженців, надання тимчасового житла, організація харчування, працевлаштування, видача товарів повсякденного попиту, виплата допомог і пенсій) та мобілізації робочої сили і розподілу матеріальних ресурсів. Але, варто відзначити, що соціальна політика на території України та стосовно українського населення в роки Другої світової війни різнилась.

Різним було становище українського населення, яке не потрапило під окупацію (наприклад, було евакуйоване або військовослужбовців), під окупаційним режимом та жителів на визволеній частині (після відступу німецьких військ). Як вже було зазначено, з перших днів війни, промислові підприємства та кваліфіковані спеціалісти підлягали евакуації в тиллові райони СРСР.

Захоплення вермахтом значних територій та військові мобілізації гранично загострили проблему забезпечення радянської економіки трудовими ресурсами, насамперед для потреб оборонної промисловості та важкої індустрії. У воєнний час рівень матеріального забезпечення працюючих знизився, а умови праці вкрай погіршились, тому утримати робітників на їх робочих місцях стало дедалі складніше. Для збереження кадрів, уряд вдався до посилення репресивних санкцій [2, с. 45]. Але, єдиним дієвим механізмом регулювання, залишався принцип залякування – для всіх мобілізованих, включаючи підлітків і дітей, порушення трудової дисципліни загрожувало тюремним ув'язненням.

Війна та її наслідки вимагали вжиття спектру соціальних заходів щодо охорони материнства, допомоги дітям, влаштування дітей-сиріт, тому досить активно розвивається інститут усиновлення, опіки та піклування [36, с. 262].

Проте реальні кроки влади і населення по допомозі дітям-сиротам не відповідали масштабам цього соціального явища, тому проблема сирітства та дитячої бездоглядності та безпритульності у початковий період Другої світової війни не була вирішена та залишалась досить гострою.

Взагалі, необхідно відзначити, що радянське законодавство воєнного періоду розвивалося досить інтенсивно, але було вимушено орієнтуватися на обставини, які змінювались швидкими темпами. Радянське право воєнного часу виявляє тенденцію до розширення надзвичайних правових норм, що було продиктовано надзвичайно важкими військовими умовами, в яких опинилося населення України та більшої частини СРСР.

До жовтня 1941 року територія УРСР була практично повністю окупована німецькими військами і становище людей, які опинилось під окупаційним режимом, стало вкрай нестерпним. Відповідно до нацистських стратегічних планів економічної експлуатації окупованих областей Східної Європи, Україна повинна була стати головним постачальником продовольства та джерелом робочої сили [1, с. 77]. Основою політики Німеччини на окупованих територіях України було використання наявних на ній трудових та матеріальних ресурсів [41, с. 4].

Спрямованість соціальної політики німецької влади визначалась рисовими настановами правлячої націонал-соціалістичної партії. Як визначає М. Лукашевич, під час формування соціальної політики націонал-соціалісти керувались не міркуваннями гуманізму або альтруїзму, а здоров'ям нації, в нацистському розумінні з відповідними наслідками для певних національностей та категорій населення, так званих зайвих «соціальних» елементів [35, с.79]. Саме ця нацистська доктрина расової винятковості німців ставила українців, як і будь-яку іншу націю, у принизливе становище

безсловесних і покірних рабів. Критерієм існування для більшої частини населення окупованої України стала боротьба за виживання.

Восени 1941 року міста й села України заповнили маси біженців, які в результаті швидкого просування німецьких військ не встигли евакуюватися на схід. Тисячі одиноких престарілих людей, сиріт та інвалідів, залишившись без засобів до існування, потребували матеріальної допомоги й соціальної підтримки.

На окупованих територіях при міських і районних управах існували відділи соціальної опіки (піклування), які мали надавати допомогу соціально незахищеним верствам населення. Але, фінансові можливості допоміжної української адміністрації були вкрай обмеженими і незначна матеріальна допомога надавалася лише найбільш нужденним на думку німецької влади: сім'ям репресованих радянською владою, дітям-сиротам тощо. Пенсійні фонди міських управ формувалися майже виключно за рахунок добровільних пожертв населення та прибутків від підсобних підприємств. В кожному місті нужденні отримували допомогу лише в межах можливостей міських управ[13, с. 36].

Як визначає І.Ковчина, одним з провідних напрямків нацистської політики антиукраїнського етноциду, стало теоретично «обґрунтоване» і цинічно сплановане дітовбивство, що набуло масового і повсюдного характеру [21, с. 50].

Командування Німеччини ставило за мету використання місцевого населення як робочої сили, тому непрацездатні, в тому числі і діти, досить часто підлягали знищенню.

Отже, в період німецької окупації не існувало єдиної системи соціального захисту. Допомогу соціально незахищеним верствам населення надавали районні й міські управи допоміжної української адміністрації, виходячи з власної ініціативи і в межах дозволеного окупаційною владою. Розмір цієї допомоги залежав від обмежених фінансових можливостей та ініціативи керівництва та працівників управ. Майже всі дитячі установи були знищені, а ті

що продовжували своє існування, не могли змоги виконувати першочергові завдання з надання допомоги дітям-сиротам, безпритульним та бездоглядним.

Початок 1943 року став переломним в ході Другої світової війни. Окупаційні війська потребували коштів та продуктів харчування. Навіть незначні кошти українських органів самоврядування були забрані для потреб Третього рейху. У зв'язку з цим, відділи піклування (опіки) місцевих управ були ліквідовані.

Таким чином, починаючи з весни 1943 року, соціальним захистом населення займалися виключно добровільні благодійні товариства, організаторами яких виступала Українська православна церква та нечисленна національно свідомо інтелігенція.

Реалізуючи власну економічну політику, німецька влада абсолютно не переймалася питаннями забезпечення життєвих і соціальних потреб населення України. Соціальне становище населення та його повсякденне життя неймовірно погіршилося під час окупації.

Соціальна політика окупаційної влади щодо українського населення була спрямована на забезпечення максимальної його експлуатації й повної залежності від окупаційних інстанцій. В умовах встановленого окупантами режиму, соціального пригнічення, селянство взагалі було позбавлене більшості суспільних свобод і громадянських прав, зведене до стану безправних рабів.

Після визволення України та повернення на її територію радянської влади, розпочиналася робота щодо здійснення невідкладних заходів по відновленню соціально-побутової інфраструктури, почалась відбудова промисловості та сільського господарства. Першочергові завдання цього періоду були визначені Постановою ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 року «Про невідкладні заходи по відбудові народного господарства в районах, визволених від німецької окупації», яка наголошувала на необхідності всенародної участі у ліквідації наслідків війни [38].

Активними учасниками відбудовних робіт ставали підлітки та діти, які були мобілізовані через дитячі і юнацькі організації та освітні установи. В цей

час робота підлітків використовувалась і в важких та шкідливих виробництвах, й понаднормово.

Країна вела воєнні дії, тому це не могло не позначитись не прерогативах державної соціальної політики. Одним з основних її напрямків була турбота про сім'ї військовослужбовців. Саме тому, у дещо кращому матеріальному та побутовому становищі перебували сім'ї фронтовиків, інваліди та діти-сироти, якими опікувалися спеціально створені при виконкомах місцевих рад відділи з їх матеріального забезпечення та побутового обслуговування.

Важливим напрямом соціальної політики у відбудовний період були широкомасштабні заходи у сфері охорони дитинства, метою яких, насамперед, була мінімізація тяжких наслідків війни для дітей та підлітків.

Основні напрямки державної політики у сфері допомоги дітям, що втратили батьків, було визначено постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про організацію допомоги дітям-сиротам, батьки яких загинули в боях чи замучені й розстріляні фашистськими загарбниками», ухваленою 27 березня 1943 року, яка зобов'язувала облвиконкоми рад депутатів трудящих і обкоми партії забезпечити виявлення та облік дітей-сиріт, створити пункти і кімнати прийому та розподілу бездоглядних (приймальники-розподільники), якнайшвидше розгорнути мережу дитбудинків та будинків дитини, а також проводити роботу з патронування цієї категорії неповнолітніх, улаштування під опіку, піклування та усиновлення [39].

Розглядаючи становище неповнолітніх в Україні в 1941–1945 роках, О.Макарова, визначає однією з підстав збільшення кількості дітей, позбавлених родинного піклування, й радянську репресивну систему. Адже чимало неповнолітніх громадян часом ставали безпритульними з причин незаконних арештів і заслання їх батьків у віддалені райони СРСР як «ворогів народу» [34, с. 189].

Через це, специфічним контингентом відзначалися дитбудинки для дітей «ворогів народу», де утримувалися безпритульні з репресованих радянською владою сімей [35, с. 10].

Відразу після Другої світової війни, радянський уряд зосередив основну увагу на наданні допомоги безпосередньо жертвам війни – інвалідам, вдовам і сиротам. Цілий комплекс заходів щодо соціального захисту таких категорій населення був передбачений Постановами Ради Міністрів УРСР від 21 вересня 1945 року № 2436 «Про заходи щодо надання допомоги демобілізованим, сім'ям загиблих воїнів, інвалідам Вітчизняної війни та сім'ям військовослужбовців» [10, с. 28].

У перші повоєнні роки держава була змушена вирішувати масу проблем, викликаними руйнуванням господарства. Продовольче постачання, житлове будівництво, медичне забезпечення, стали одними з пріоритетних напрямків соціальної політики.

По завершенню відновлювальних процесів в країні, розпочався процес поступового вирівнювання в соціально-економічних правах всіх соціальних груп. Закінчення Другої світової війни однозначно пов'язуються з надзвичайно тяжкими соціально-демографічними, медико-санітарними та психологічними наслідками для українського народу. Серед величезних втрат, пов'язаних з роками воєнного лихоліття, були демографічні.

Війна й окупація призвели до різкого, катастрофічного зменшення кількості населення та значних деформацій у його статевому, віковому й професійному складі. Спостерігалось різке падіння рівня народжуваності, що зумовлювалося, насамперед, масовою загибеллю дітородного населення, руйнацією мережі пологових будинків, відсутністю елементарних побутових умов.

Значне зменшення чисельності населення республіки, виснаження її трудових ресурсів, негативно вплинули на стан відбудови та розвитку післявоєнної промисловості, сільського господарства та соціальної сфери.

Можна стверджувати про досить активну розпорядчу діяльність та організаторську роботу владних партійно-радянських структур у сфері охорони дитинства. Однак, вона не завжди увінчувалася належними результатами. В силу низки об'єктивних та суб'єктивних причин, соціальна політика

української радянської держави не змогла повною мірою забезпечити всеосяжний і належний захист цієї категорії населення країни. Взагалі, становище дітей на завершальному періоді війни визначалося новими умовами та викликами того часу [4, с. 28].

Неповнолітні та малолітні були досить широко задіяні у відбудовних роботах. Вони залучалися до них через систему дитячих та юнацьких комуністичних організацій, часом примусовомобілізаційними методами, але переважав мотив патріотизму та природне прагнення юних громадян допомагати дорослим у скрутний для країни період.

У зв'язку з великим числом загиблих під час Великої Вітчизняної війни загострилася ситуація з народжуваністю. Тому керівництво для того щоб вирішити виниклі проблеми, мали на меті підтримувати материнство і дитинство, а також працюючих матерів.

Одним із найтяжчих, породжених війною, соціальних наслідків була масова дитяча бездоглядність і безпритульність. Мережа дитячих будинків та будинків дитини, яка існувала на той період, не була здатна розмістити всіх безпритульних дітей, тому спостерігалася надзвичайна переповненість цих закладів.

Крім цього, переважно з об'єктивних причин, в дитячих установах не забезпечувалися належні умови утримання вихованців, катастрофічно не вистачало одягу, взуття, меблів, інвентарю тощо [33, с. 59].

Голод та незбалансоване харчування неповнолітніх, мало катастрофічні наслідки для їхнього здоров'я та фізичного розвитку. Але подолати цю проблему країна, яка щойно пережила війну, не могла. Вирішити проблему з безпритульністю та бездоглядністю, на думку влади, повинні були дитячі приймальники-розподільники та дитячі кімнати міліції.

У той час, як в СРСР механізмом ліквідації дитячої безпритульності було збільшення державних закладів інтернатного типу, європейський досвід боротьби з дитячою обездоленістю демонструє нові форми влаштування дітей. Наприклад, у 1949 році австрійський громадський діяч і педагог Герман

Гмайнер започаткував нову форму інститутів догляду за посиротілими дітьми. Він вперше створив дитяче сирітське містечко “SOS – кіндердорф” в м.Імст (Австрія) для дітей, які втратили батьків під час війни. Принцип створення та утримання містечок - за рахунок благодійних коштів. Провідною ідеєю було сімейне виховання посиротілих дітей. Така структура розповсюдилася в багатьох країнах: Німеччині, Франції, Бельгії, Швейцарії тощо. Сирітське містечко складалося з декількох будинків. У кожному жила 1 сім'я – “мама” і 6 – 8 дітей-сиріт.

На території СРСР ідея про відповідальність держави за виховання дітей з новою силою реалізується у 1950-х роках, коли М.Хрущов видав декрет про створення шкіл-інтернатів нового типу, які охоплювали крім сиріт, дітей одиноких матерів, дітей інвалідів війни і праці, дітей, батьки яких важко захворіли тощо.

Взагалі 50-60 роки ХХ століття приніс стабілізацією рівня життя, яке забезпечувалось державою шляхом стримування інфляційних тенденцій, а деяке подорожчання життя компенсувалося збільшенням заробітної плати. Суттєве значення в бюджеті сімей мали виплати та пільги із суспільних фондів споживання – безкоштовне медичне обслуговування, безкоштовне навчання, різні види пенсій та допомог. Але, в цілому, рівень життя населення залишався низьким.

У 1956 рр. жінкам, які працювали на підприємствах, були в рази збільшені відпустки по вагітності та пологах, матерям було надано спеціальну тримісячну відпустку без грошової оплати, однак за ними закріплювалося і зберігалось їхнє робоче місце [36,с. 267].

З появою шкіл-інтернатів, де сироти одночасно могли навчатися і проживати, посилювалися процеси соціальної ізоляції дітей. У законодавстві в цей час зникає інститут патронату. До позитивних моментів тогочасної державної системи опіки варто віднести те, що починаючи з 1952 року дитячі будинки та школи-інтернати отримали право працевлаштовувати своїх випускників.

Державні стандарти матеріального забезпечення і освіти посиротілих дітей постійно зростали.

Тенденція підтримки працюючих матерів і втілювалася в подальших постановах. Так, в 1959 р. вийшла Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів. СРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку дошкільних установ, поліпшення виховання і медичного обслуговування дітей дошкільного віку». У цій постанові йдеться про те, що у Радянській Україні було сформовано більш гнучку систему дошкільних установ. Наприклад, згідно цієї постанови, об'єднувалися ясла і дитячий сад в один дошкільний заклад, що свою чергу давало можливість працюючим матерям спокійно залишати дітей в державних закладах дошкільної освіти та продовжувати працювати. Для забезпечення цього завдання, СРСР також в цій постанові поставило задачу про розширення мережі дитячих дошкільних установ, що сприяло виконанню завдань держави [37].

На кінець 60-х років ХХ ст., після проведення пенсійної реформи (прийняття ряду законів в 50-60-х роках), система радянського права поповнилася новим елементом – сформувалася галузь права соціального забезпечення – зі своїми предметом (особливим видом відносин, що виникають між громадянами, державою та соціальними організаціями), методом (соціально-аліментарний способом розподілу соціальних благ і послуг), принципами (такими як, загальність і доступність соціального забезпечення, всебічність і різноманіття видів соціального забезпечення, справедливість, забезпечення за рахунок держави і громадських коштів без вирахувань із заробітної плати працівників тощо), видами і формами (пенсії, допомоги, обслуговування, забезпечення).

Постановою ЦК КПРС і РМ СРСР від 26 вересня 1967 року «Про заходи щодо подальшого підвищення добробуту радянського народу» були збільшені розміри пенсій, розширено коло осіб, які мають право на пільгове пенсійне забезпечення, та введений новий вид допомоги інвалідам з дитинства 1-ої та 2-ої груп, які досягли 16-річного віку. Пізніше, це коло осіб було розширено за

рахунок віднесення до них всіх дітей-інвалідів з відповідною різницею в розмірах забезпечення. Дані допомоги дозволили компенсувати певну частину видатків сімей та скоротили різницю в життєвому рівні сімей зі здоровими та хворими дітьми [42, с. 28].

Але поряд з безперечним підйомом в соціальній сфері, в 60-ті роки ХХ ст. в радянському суспільстві зберігалися і суттєві недоліки. Рівень життя значно відрізнявся по різних регіонах країни, відставала соціальна сфера села, існував дефіцит товарів високої якості, а сфера побутового обслуговування була істотно нижчою за європейську.

Наступним заходом щодо підтримки материнства і дитинства в СРСР стала Постанова 1968р. «Про заходи щодо подальшого поліпшення охорони здоров'я і розвитку медичної науки в країні». Крім розвитку охорони здоров'я СРСР, в ньому говорилося і про подальшу допомогу і розвиток охорони материнства і дитинства. «Радянська держава проводить великі соціально-економічні заходи з метою збереження здоров'я жінок і дітей. Розвиток громадських фондів споживання є матеріальною гарантією задоволення соціальних потреб всіх трудящих, в тому числі і охорони їх здоров'я» [38].

Крім політики взаємодії сім'ї і органів охорони здоров'я та життєзабезпечення радянською державою забезпечувалася організація форм співпраці сімей з обслуговуючими її медичними установами. Також проводилася політика щодо ліквідації дефіциту медичних препаратів, розробка нових медикаментів, а так же політика щодо поліпшення контролю за станом здоров'я населення, в першу – чергу за жінками і дітьми.

Реалізація цих пунктів програми висловилася в Постанові Ради міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого поліпшення охорони здоров'я і розвитку медичної науки в країні». У цій постанові держава виступає в ролі гаранта збереження здоров'я і добробуту населення. Наприклад, держава, в особі Міністерства охорони здоров'я СРСР зобов'язується розробляти і здійснювати заходи щодо створення і виробництва нових високоефективних

апаратів і засобів для лікування хворих злоякісними пухлинами, в тому числі і дітей [38].

Основні трудові та соціальні права та гарантії громадян були послідовно підтверджені прийнятою пізніше Конституцією Української РСР 1978 року. Розвиток законодавства про соціальне забезпечення йшло поступово в залежності від проголошуваних політичних цілей і економічних можливостей країни по шляху утворення єдиної системи норм про пенсійне забезпечення, зближення умов призначення і виплати пенсій для різних груп населення, періодичного підвищення розмірів пенсій, упорядкування обчислення безперервного трудового стажу, вдосконалення правил визначення середнього заробітку для призначення пенсій та допомог, поліпшення законодавства про медичне обслуговування та лікування, про державну допомогу сім'ям в утриманні та вихованні дітей тощо.

На кінець 80-х років ХХ століття, система соціального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків,

Реформування в середині 80-х років ХХ століття політичного, державного й економічного устрою СРСР, торкнулося і сфери охорони дитинства. Поворот у соціальній політиці намітився з ухваленням постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо докорінного поліпшення виховання, навчання і матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків» (1987 р.). Постанова передбачала проведення експериментальної роботи по визначенню оптимального типу закладу для виховання, навчання й утримання посиротілих дітей від народження до початку трудової діяльності, шляхом будівництва в 1988 – 1992 роках дослідного дитячого будинку сімейного типу в одній з областей РСФСР [42]. У розвиток цієї постанови Рада Міністрів СРСР 17 квітня 1988 року прийняла постанову «Про створення дитячих будинків сімейного типу» [37, с. 22].

Значних змін у зазначений період зазнає законодавство із захисту материнства та допомоги дітям, покращено соціальне становище інвалідів з дитинства [8]. З 1 січня 1985 року вводиться новий вид допомоги – тимчасова

щомісячна допомога на неповнолітніх дітей в період розшуку їх батьків, які ухиляються від сплати аліментів [17].

Взагалі, до середини 1980-х років система соціальних допомог громадянам, які мають дітей, була цілком сформована. Підставами надання допомоги став широкий перелік юридичних фактів: вагітність і пологи, народження дитини, догляд за хворою дитиною, догляд за новонародженою дитиною, багатодітність сім'ї, виховання дитини одинокою матір'ю, малозабезпеченість сімей з дітьми, наявність в родині дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства, проходження батьком військової служби за призовом, ухилення батьків від сплати аліментів тощо.

Однак, при всіх позитивних аспектах, законодавству про допомогу сім'ям з дітьми цього періоду були притаманні певні недоліки:

1) воно представляло собою несистематизовану сукупність нормативних актів, різних за юридичною силою (переважно підзаконного характеру) і потребувало кодифікації;

2) система соціальних допомог на дітей була внутрішньо суперечливою та містила в собі як прогресивні, так і застарілі форми матеріальної підтримки сімей;

3) допомоги хоча і мали загальне цільове призначення, але в ряді випадків містили об'єктивно необумовлені відмінності при встановленні розмірів і визначенні термінів їх виплати, відрізняючись нетривалістю виплат і низькими розмірами;

4) не всі родини, які потребували такої допомоги, отримували її. Наступництво (спадкоємність) радянської системи допомоги громадянам, які мають дітей, з її перевагами та недоліками, збереглася в українському законодавстві перехідного періоду [16, с. 29].

Тому можна стверджувати, що соціальна політика в Радянській Україні, як і на території всього Радянського Союзу, виконувала ідеологічну функцію, яка насамперед полягала в демонстрації переваг соціалістичної системи перед капіталістичною, наданні соціальних гарантій на працю, на безоплатне

житло, на освіту, на охорону здоров'я, знімала потенційно високу соціальну напругу, що виникала в результаті зрівняльного розподілу і низької оплати праці, тим самим усуваючи політичні перешкоди на шляху економічного розвитку [37, с. 192].

При цьому соціальна захищеність українського населення була невисокою

Таким чином, на території радянської України соціальний захист був закріплений законодавчо і реалізовувався в таких основних організаційно-правових формах, як:

1) державне соціальне страхування (за рахунок відповідних централізованих союзних фондів);

2) пенсії (за віком; по інвалідності; за вислугою років; у разі втрати годувальника) та допомоги (з тимчасової непрацездатності; по вагітності і пологах; на дітей з малозабезпечених сімей; багатодітним та самотнім матерям та ін.);

3) соціальне обслуговування інвалідів і людей похилого віку (утримання в будинках-інтернатах з повним державним забезпеченням; протезування; надання засобів пересування; пільги на проїзд на транспорті; житлові, побутові та податкові пільги та ін.);

4) безкоштовна медична допомога (надання медичних послуг у поліклініках, лікування в лікарнях, санаторіях, курортах та ін.);

5) безкоштовне виховання дітей (у яслах, дитячих садках та будинках, санаторіях, піонерських таборах та ін.) [5, с. 38].

Розгляд наукових праць В. Курбатова дає підстави стверджувати про неоднозначність, суперечливість і навіть певною мірою діаметральну протилежність поглядів науковців, дослідників щодо оцінки ефективності радянської системи соціального забезпечення упродовж 1950–1991 рр. З одного боку, вони відзначають вагомі успіхи в системі соціального забезпечення, досягнуті за порівняно короткий період часу, упродовж якого відсталася, напівфеодалська країна перетворилася у наддержаву, що характеризувалася

військовою потужністю, здатністю справляти вирішальний вплив на міжнародні відносини. З другого боку, система соціального забезпечення в СРСР піддається критиці дослідників, які доводять її недосконалість і вказують на «високу ціну», яку довелось заплатити радянським громадянам за прогрес у соціальній сфері [28, с. 82].

У цілому до здобутків, які було досягнуто в Українській Радянській Соціалістичній Республіці (УРСР) після Другої світової війни у сфері соціального розвитку, варто віднести істотне покращення санітарно-епідемічного благополуччя населення, повну ліквідацію експлуатації, безробіття, неписьменності, подолання жахливих наслідків німецько-фашистської окупації. За роки радянської влади в Україні було створено системи соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я та ін.

Кошти на роботу з дітьми, утримання дошкільних закладів та піонерських таборів виділялись за рахунок підприємств. Допомога по вагітності і пологах колгоспницям, допомога на дітей малозабезпеченим сім'ям, допомога на предмети догляду за новонародженим і на годування дитини виділялись за рахунок коштів колективних господарств. Також на утримання дитячих піонерських таборів та на інші витрати для дітей виплачувались за рахунок коштів професійних та інших суспільних організацій [16, с. 74].

Незважаючи на те, що радянська система соціального забезпечення охоплювала широкі верстви населення та забезпечувала громадянам мінімальні соціальні гарантії, встановлені державою, вона була далека від досконалості, а рівень соціальної захищеності громадян в СРСР в цілому залишався невисоким. Причиною цього була насамперед сформована в державі патерналістська модель соціального захисту. Рисами, притаманними радянській системі соціального забезпечення, були постійне перебування «під патронатом» партійних організаторів та віднесення питань соціального забезпечення до цілковитого відання союзних чиновників.

Радянські високопосадовці та вчені були ізольованими від Заходу, що також негативно впливало на формування соціальної політики. В період так

званої «залізної завіси» статистичні дані про дитячу смертність, інвалідність, злочинність, наркоманію, алкоголізм в СРСР були закритими.

Розвиток республіканських і регіональних систем соціального забезпечення був уніфікованим, тобто регламентувався і жорстко контролювався «з центру», натомість соціальні проблеми населення республік Радянського Союзу на місцях здебільшого нівелювалися або ігнорувалися з ідеологічних міркувань. Підґрунтям для розроблення, здійснення та оцінки соціальної політики були встановлені Держпланом СРСР показники п'ятирічки – централізовані державні перспективні плани на 5 років. Соціальна сфера цілком залежала від планово-командної економіки.

Таким чином, радянська система соціального захисту була повністю одержавленою. До недоліків цієї системи слід також віднести майже стовідсоткове фінансування соціальних видатків з держбюджету. До того ж Радянський Союз взяв на себе значні соціальні зобов'язання, пов'язані з фінансуванням громіздкої системи пільг, виплат, субсидій, безоплатної медицини, освіти та ін. Обмеженість фінансових ресурсів, яка того часу була зумовлена «гонкою озброєнь», «холодною війною» між СРСР і США, потребувала спрямування лівової частки видатків з бюджету (понад 25% від ВВП країни у 1980-х рр.) на розвиток потужного військово-промислового комплексу.

Додатковим тягарем для слаборозвиненої радянської економіки була здійснювана СРСР політика «дружби народів», «братської допомоги», яка полягала в наданні фінансової та іншої підтримки комуністичних режимів у соціалістичних країнах

Східної Європи. Такі необґрунтовані значні витрати з в державного бюджету у поєднанні зі здійснюваними в країні масштабними економічними реформами призводили до постійного недофінансування системи соціального забезпечення. Фінансовий дефіцит у цій системі збільшувався в умовах безадресного, неефективного розподілу виділених ресурсів на фонди соціального забезпечення, а також підвищеної потреби населення в

соціальному захисті, яка виникала в результаті негативних наслідків проведення трансформацій в економіці [14, с. 67].

У свою чергу, відсутність цілої низки товарів широкого вжитку й низька якість соціальних та інших послуг призвели до виникнення й існування так званого вторинного, або «чорного ринку», а також поширення в радянському суспільстві клієнтизму («блату») та корупції.

Управління системою соціального захисту в СРСР було бюрократизованим, оскільки здійснювалося на підставі та відповідно до урядових і партійних постанов. Цими постановами, зокрема, визначалися категорії громадян, на яких поширювалося соціальне обслуговування, що надавалось виключно в стаціонарних закладах.

Партійні лідери Радянського Союзу дуже часто проявляли бюрократичне свавілля та «паталогізували» соціальні проблеми, свідченням чого було утримання громадян похилого віку, психічно хворих та інвалідів у великих будинках-інтернатах, госпіталях, психіатричних лікарнях, які мали переважно медичну орієнтацію.

Викладені вище недоліки у поєднанні з такими негативними явищами, як соціальна пасивність та недієздатність інститутів громадянського суспільства в цілому досить негативно позначалися на розвитку радянської моделі соціального забезпечення, неефективність якої та соціальні проблеми були системними. Варто зазначити, що в середині 1980-х рр. значне зростання обсягів державних видатків на соціальне забезпечення (з 5% у 1950 р. до 25% 1985 р.) від національного доходу і призвело до уповільнення економічного розвитку, а невдовзі – до економічної кризи, яка певною мірою і спричинила розпад Радянського Союзу. В 1991 р. із проголошенням незалежності в Україні розпочалося реформування системи соціального забезпечення, в основу якого було покладено створення власної моделі соціального захисту. Однак цей процес у подальшому не отримав належного розвитку, а новостворена система соціального захисту і досі не позбулася багатьох «рудиментів» радянської моделі соціального забезпечення [8, с. 37].

Розглянемо останній термін котрий тісно пов'язаний з темою дослідження «інставрація».

На думку П. Лукашевича, інставрація передбачає перетворення, що спираються на кращі досягнення минулих років у вітчизняній системі освіти, повернення колишньої форми, але на новому рівні – шляхом запровадження методів інформатизації, насичення навчального процесу комунікаційними формами та новими методиками навчання [1, с. 159].

Інставрація – це особливий тип історичної дії, практика реактуалізації нереалізованих історичних можливостей [7, с. 53].

Тобто, дане явище означає трансформаційні процеси тої чи іншої сфери за умов використання позитивного досвіду минулого.

Таким чином, нинішня система соціального захисту в Україні і надалі функціонує на «радянських засадах», його основу становлять різноманітні пільги та соціальні виплати (15 млн осіб і близько 120 категорій населення отримують пільги та виплати, передбачені у 58 законах і в понад 120 підзаконних актах), які за часів Радянського Союзу дуже часто підміняли низький рівень зарплати та матеріального забезпечення громадян. У СРСР на утримання та виховання підростаючого покоління передбачалась допомога робітникам по вагітності і пологах, допомога на предмети догляду за новонародженим і на годування дитини, допомога на малозабезпеченим сім'ям, багатодітним та самотнім матерям, відбувалось обслуговування дітей за рахунок бюджету соціального страхування, до прикладу піонерські табори.

1.3 Принципи та методи соціального захисту дітей

Методологічні основою магістерської роботи є сукупність загальнонаукових принципів і методів історичного пізнання. Її основу становлять принципи історизму й об'єктивності, які передбачають з'ясування умов виникнення, розвитку та наслідків подій, а також розуміння їх причинно-наслідкового зв'язку.

Під час написання роботи використовувались загальнонаукові методи логічного аналізу, класифікації та систематизації, узагальнення, комплексного підходу, структурний метод, так і спеціальні – проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, міждисциплінарний тощо.

Метод об'єктивності дозволив довести, що еволюція моделі соціального захисту дітей в Радянській Україні мала свої особливості на кожному історичному етапі, та обумовлена рядом чинників.

Але разом з тим неможливо було б дослідити проблему соціального захиста дітей у Радянській Україні без психоаналізу і врахування особливостей менталітету українського населення.

Важливе місце відводиться порівняльно-історичному методу який дав можливість виявити спільні та відмінні риси розвитку соціального захисту дітей на території України.

Використання проблемно-хронологічного методу дозволив визначити внутрішню періодизацію окремих етапів розвитку соціального захисту дітей у Радянській Україні в різний час.

Діалектичний метод використовується для висвітлення політичної діяльності комуністичної партії та вплив на соціальний захист в Радянській Україні.

Метод синтезу дозволяє констатувати, що позитивні та негативні явища соціального захисту дітей у Радянській Україні.

Натомість історико-типологічний метод допоміг виявити засоби і механізми соціального захисту дітей, за допомогою яких радянська влада втілювала в життя.

Історично-порівняльний метод дозволив порівняти виділені структурні частини предмету дослідження в часі і зіставити суспільно-політичні процеси напередодні еволюційної моделі соціального захисту в Радянській Україні.

Статистичний дав можливість показати кількість дітей котрим було надано соціальний захист в різний період часу на території України.

Методи системності і всебічності дозволили дослідити та узагальнити здобутки соціальної та історичної науки у вивченні проблеми еволюційної моделі соціального захисту дітей в Радянській Україні.

Дослідити ефективність надання соціальних гарантій в Радянській Україні дав нам психоаналіз.

Таким чином, методологічною основою дослідження проблеми еволюційної моделі соціального захисту дітей в Радянській Україні були принципи історизму, науковості, об'єктивності, системності.

Аналізуючи дану проблему ми розглянемо принципи та методи дослідження державного захисту дітей, охарактеризуємо їх особливості.

На думку М.Лукашевич, основними вихідними положеннями, найважливішими структурними елементами логічних форм наукової теорії й основних правил емпіричної діяльності в сфері соціальної роботи є її принципи [30, с. 44].

Саме через застосування принципів здійснюється безпосереднє співвідношення теоретичних положень, утілених у категоріях і закономірностях, із практикою соціальної роботи.

Слово «принцип» походить від латинського «*principium*», що означає «основа», «початок».

Принципи існують об'єктивно, незалежно від нас, і відступати від них не можна – в протилежному разі така діяльність може бути не лише марною, але й шкідливою. Питання щодо принципів соціальної роботи для кожного періоду розвитку цієї науки і галузі практичної діяльності є дискусійним.

Так, І.Мигович, М.Лукашевич визначають принципи соціальної роботи як «основоположні ідеї, правила, норми поведінки суб'єктів соціального захисту та підтримки населення, зумовлені закономірностями соціальних процесів і вимогами передової практики» [33, с. 54].

Принципи соціальної роботи, за О.Ноздріною, – це не приблизні абстракції чи суб'єктивні умовиводи. Вони є об'єктивними за змістом і лише суб'єктивними за формою [34, с. 59].

В основу принципів соціальної роботи М.Сніжкопокладає психологічні механізми, розглядаючи їх як основні вихідні положення, що ґрунтується на ідеях гуманістичної психології, яка виходить з того, що людина як особистість хоче і має бути серйозно сприйнятою в своїй готовності та бажанні жити в злагоді з іншими людьми і для реалізації своїх намірів потребує підтримки [68, с. 14].

Методологічні (загально-філософські) принципи до них відносяться, зокрема, принципи гносеологічного підходу, детермінізму, відображення, розвитку, єдності свідомості та діяльності, соціальної обумовленості, соціальної значущості, історизму, нерозривного взаємозв'язку індивіда та його соціального середовища.

Соціально-політичні принципи виражають вимоги, зумовлені залежністю змісту і спрямованості соціальної роботи від соціальної політики держави.

Принцип гуманізму соціальної роботи припускає визнання людини абсолютною цінністю, права кожного індивіда на гідне життя, створення умов для вільного і різнобічного прояву здібностей особистості, її права на волю, щастя, творчий розвиток.

Принцип справедливості полягає у тому, що соціальний працівник вживає необхідні заходи для доступу всіх членів суспільства до ресурсів, послуг, наявних можливостей. Його професійна діяльність спрямована на покращання життя нужденних [15, с. 28].

Принципу суспільної доцільності та економічної ефективності полягає в тому, що контингент людей, яких захищає суспільство, має бути суворо обмежений тими категоріями населення, які цілком або частково позбавлені здатності до праці чи самозабезпечення [28, с. 146].

Організаційно-розподільні принципи це професійна соціально-технологічна компетентність кадрів; мотивування; інтеграцію; контроль і перевірку виконання; функціональну визначеність; єдність прав та обов'язків, повноважень і відповідальності.

Принцип мотивації суть – спонукати людину до усвідомленого, зацікавленого вияву активності в реалізації власної енергії, здібностей, морального і вольового потенціалу для досягнення певної мети.

Принцип інтеграції забезпечує координацію діяльності державних, громадських та інших організацій щодо вирішення соціальних проблем.

Психолого-педагогічні принципи віддзеркалюють вимоги до вибору засобів і способів психолого-педагогічного впливу на клієнтів соціальних служб, необхідність урахування індивідуальних характеристик при здійсненні будь-яких соціально-технологічних процедур [32, с. 54].

Принцип цілеспрямованості метою є вплив на клієнта, що постійно перебуває в центрі уваги соціального працівника, визначає спосіб і характер його дій, зміст і форми соціальної роботи.

Специфічні (інструментальні) принципи визначають основні правила діяльності в сфері надання соціальних послуг різним категоріям населення: принципи універсальності, охорони соціальних прав, соціального реагування, профілактичної спрямованості [35, с. 19].

Принцип універсальності вимагає, щоб соціальний працівник виступав проти будь-яких форм дискримінації на ґрунті расової приналежності, кольору шкіри, статі, сексуальної орієнтації, віку, релігійних переконань, соціального походження, політичних поглядів, розумових чи фізичних вад.

Принцип охорони соціальних прав надання допомоги клієнту не може бути зумовлене вимогою до нього відмовитися від своїх соціальних прав чи від їх частини.

Принцип соціального реагування припускає усвідомлення необхідності вживати заходів щодо виявлених соціальних проблем, діяти відповідно до конкретних обставин соціальної ситуації кожного клієнта, а не обмежуватися тільки стандартним набором заходів [13, с. 28].

Принцип профілактичної спрямованості полягає у необхідності докладання зусиль щодо превенції виникнення соціальних проблем і життєвих

утруднень клієнтів чи запобігання ускладненню уже виниклих проблем [2, с. 42].

Принцип максимізації соціальних ресурсів виходить з того, що кожна держава надає певну кількість коштів для реалізації соціальної політики, мінімум засобів для надання соціальної допомоги своєму населенню.

Принцип конфіденційності пов'язаний з тим, що в процесі діяльності соціальному працівникові стає доступною інформація, яку довірив йому клієнт і яка, будучи розголошеною, може завдати шкоди йому чи його близьким, дискредитувати й зганьбити їх, призвести до зміни життєвих сценаріїв клієнта та його оточення [14, с. 73].

Принцип толерантності зумовлений тим, що соціальна робота ведеться з різними категоріями клієнтів, у тому числі з особами, що можуть не викликати у фахівця до нього симпатії.

Одним з основних принципів соціальної роботи цієї групи є комплексний підхід. Комплексність у соціальній роботі забезпечує, з одного боку, цілісність і всебічність впливу на об'єкт соціальної роботи, а з іншого, – служить заслоном проти відомчості, місництва та обмеженості у розв'язанні соціальних проблем.

Практичне втілення принципу комплексності в соціальній роботі передбачає:

- вивчення і врахування інтересів, потреб, настроїв людей, передбачення характеру впливу на їхню поведінку і самопочуття соціально-політичних, соціально-психологічних і матеріально-побутових факторів;

- уміння бачити в людях не абстрактних істот, котрі пасивно сприймають соціального працівника, а реальних особистостей, потреби і бажання яких опосередковуються їхнього професійною приналежністю, соціальним статусом, матеріально-побутовими умовами і життєвим досвідом, які слід враховувати у практиці соціальної роботи з клієнтами;

- послідовне і раціональне застосування широкого спектру засобів і методів впливу на клієнта для активізації його фізичних і духовних ресурсів;

– здійснення контролю за ходом реалізації завдань і настанов соціальної роботи для аналізу й оцінки дієвості та своєчасного внесення коректив у її зміст і форми [17, с. 194].

За для ефективної соціальної роботи соціальному працівнику потрібно знати закономірні та специфіку розвитку соціальних процесів а також конкретних умов життєдіяльності особи чи соціальної групи.

Але тим не менш за для того щоб оперувати методологією слід враховувати: динамічність (гнучкість), яка проявляється в постійній зміні змісту та форми роботи соціального працівника; неперервності, що визначається потребою постійної підтримки контакту з клієнтом; циклічність, тобто стереотипне, закономірне повторення етапів, операцій; дискретність соціальної роботи як технологічного процесу, що проявляється в нерівномірності впливу на клієнта на різних етапах діяльності.

Слід зауважити, що організовуючи соціальну роботу необхідно врахувати систему методів та принципів.

Поняття «метод» означає шлях, спосіб пізнавальної, практичної діяльності людей. Метод розглядають як сукупність підходів, прийомів, операцій практичного чи теоретичного засвоєння дійсності [13, с. 74].

Нині під методом розуміють найкоротший шлях досягнення оптимальних результатів, що відповідають поставленим цілям.

На думку А.Горілогометод у соціальній роботі виконує подвійну роль, оскільки, з одного боку він виступає як спосіб, шлях пізнання і застосування знань, що вироблені в науках про життєдіяльність людини і в соціальній практиці, а з іншого боку, як конкретна дія, що сприяє якісній зміні об'єкта (суб'єкта) [8, с. 90].

З цим підходом Т.Красножон переформулює визначення терміна «метод соціальної роботи», запропонованого новосибірськими вченими М.Ромм і Т.Ромм [24, с. 122].

Вони розглядають метод як спосіб раціонального дослідження і перетворення дійсності, найкоротший шлях досягнення мети.

Отже, розглянемо класифікацію методів:

1. Загальні (філософські) методи, вони існують як єдина світоглядна методологічна позиція суб'єкта соціальної роботи в різних видах діяльності. Загальні методи визначають шлях, спосіб пізнання і перетворення дійсності, мислення. Одним з основних методів соціального пізнання є метод матеріалістичної діалектики, сутність якого полягає в тому, що процес виявлення та осмислення фактів, подій, явищ ґрунтується на відбитті у свідомості дослідника об'єктивної діалектики соціальної дійсності.

2. Загальнонаукові методи застосовуються в багатьох галузях суспільної діяльності, в тому числі й у соціальній роботі. Вони визначають деякі аспекти процесу пізнання і перетворення світу. В сучасній літературі з проблем соціальної роботи найчастіше згадуються такі загальнонаукові методи:

- метод наукової абстракції;
- метод аналізу та синтезу;
- метод індукції та дедукції;
- метод єдності загального та особливого;
- історичний метод;
- метод переходу від простого до складного;
- метод єдності якісного та кількісного аналізу;
- генетичний метод;
- конкретно-соціологічний метод;
- метод формалізації;
- метод аналогії;
- системно-структурний метод [25, с. 27].

3. Спеціальні наукові методи – це специфічні способи пізнання і перетворення окремих сфер суспільного життя, що притаманні тій чи іншій системі знань. Ці методи після відповідної адаптації використовуються в соціальній роботі. Варто зазначити, що відносно цієї групи методів у літературі не існує єдності у визначеннях. Одну систему дій деякі автори називають методом, деякі – методикою, інші – технікою чи технологією [29, с. 65].

Повертаючись до питання класифікації та характеристики змісту методів соціальної роботи, варто зазначити, що основою класифікації методів практичної діяльності соціальної роботи можуть виступати як інтереси, потреби індивідів, так і соціальні інтереси управлінських систем.

Так, А.Горілий в класифікації методів роботи, що використовуються в соціально-педагогічній практиці, пропонує певні класифікаційні ознаки для методів загальної соціальної роботи і визначає методи соціальної діагностики, соціальної профілактики, соціального контролю, соціальної реабілітації, соціально-економічні та організаційно-розпоряджувальні методи [8, с. 274].

У більшості джерел із проблеми класифікації методів соціальної роботи визначаються такі групи спеціальних методів соціальної роботи: організаційні (адміністративні), соціально-економічні, педагогічні та психологічні.

На нашу думку, до цього переліку слід також додати соціологічні методи в соціальній роботі. Крім того, інноваційна практика соціальної роботи породжує нові методи соціальної взаємодії, які не відповідають існуючим класифікаційним ознакам. До таких методів роботи належить вулична соціальна робота та метод «рівний-рівному». На характеристиці окремих методів ми спинимося більш детально.

До соціально-економічних методів соціальної роботи належать всі існуючі засоби, за допомогою яких спеціалісти соціальної роботи здійснюють вплив на матеріальні, моральні, сімейні, національні та інші соціальні інтереси й потреби клієнта [15, с. 118].

До соціально-економічних способів впливу належить натуральна та грошова допомога, моральне заохочення клієнта, встановлення пільг, здійснення патронажу, соціального супроводу, допомоги в побутовому обслуговуванні.

Організаційні (адміністративні) методи соціальної роботи розглядаються в контексті управлінського аспекту організації діяльності структури соціальних служб. Реалізація цієї групи методів можлива лише за умови наявності відповідних нормативно-правових документів. Організаційні методи

закріплюють права та повноваження, обов'язки, відповідальність кожної ланки в органах управління соціальними службами [67, с. 119].

До основних методів цієї групи відносять: регламентування, нормування та інструктування.

Регламентування – спосіб організаційного впливу, що полягає в розробці та введенні в дію організаційних положень, обов'язкових для виконання в органах управління соціальними службами та установами (накази, типові положення, посадові інструкції тощо) [66, с. 72].

Нормування – встановлення нормативів з обмеженнями, що виступають орієнтирами в діяльності соціального працівника (наприклад, нормативи чисельності клієнтів із розрахунку на одного соціального працівника, нормативи часу обслуговування тощо).

Розглянемо більш детально педагогічні методи та їх особливості, дані ми сформувавали у таблицю 1.1.

Таблиця 1.1

Педагогічні методи

Методи формування свідомості – спрямовані на формування певних понять, оцінок, суджень, світогляду особистості.	Переконавання. Навіювання.
Методи організації діяльності – це способи закріплення, формування позитивного досвіду поведінки, відносин, дій та вчинків.	Управлінські та виконавські доручення. Постійні та тимчасові (змінні) Індивідуальні та групові.
Методи стимулювання діяльності спрямовані на стимулювання особистості до покращення чи зміни своєї поведінки, розвитку мотивації на соціально схвалені способи та види діяльності.	Методи позитивного підкріплення, методи негативного підкріплення, методи змагання.
Методи самовиховання сприяють свідомій зміні людиною власної особистості відповідно до суспільних вимог та особистісного плану самовдосконалення.	Самооцінки, самоорганізації, самоконтролю та самокорекції.

Інструктування – метод організації найбільш толерантного соціального впливу, сутність якого полягає в роз’ясненні завдання, можливих шляхів його розв’язання, перешкод і наслідків неправильних дій клієнта, застереження його від можливих помилок. Найбільш розповсюдженими прийомами інструктування є консультування та інформування [63, с. 8].

Наступним різновидом є психологічні методи в соціально-педагогічній роботі застосовуються з метою діагностування особливостей індивіда та організації на основі здобутих результатів різних видів психотерапевтичної та психокорекційної роботи.

Таблиця 1.2

Психологічні методи

Тестування	метод психологічної діагностики, провідним організаційним моментом якого є застосування стандартизованих запитань і завдань, що мають певну шкалу значень.
Психодрама	метод групової психотерапії, де використовується рольова гра, під час якої створюються необхідні умови для спонтанного вираження індивідом почуттів, що пов’язані з важливими для нього проблемами.
Соціодрама	спеціальний вид психодрами, спрямований на аналіз відносин між різними групами людей.
Ігрова терапія	метод корекції емоційних і поведінкових розладів у дітей шляхом залучення їх до різноманітних ігрових ситуацій.
Арттерапія	метод впливу на психоемоційний і фізичний стан людини за допомогою різних видів художнього та ужиткового мистецтва (малювання, живопис, ліплення, різьба, випалювання, дрібні вироби з хутра та тканин тощо).
Казкотерапія	є однією з найцікавіших психокорекційних технік. Казка з її багатим виховним потенціалом та емоційною забарвленістю дозволяє вирішити безліч психолого-педагогічних завдань.
Тренінг	метод активного навчання та психологічного впливу, що застосовується в процесі групової взаємодії.

Серед соціальних методів які найчастіше використовуються з метою збору інформації щодо окремих суспільних проблем і визначення ставлення людей до них.

Таблиця 1.3

Соціальні методи

Спостереження	один з емпіричних методів дослідження, який полягає в безпосередньому та цілеспрямованому сприйнятті навколишньої дійсності.
Опитування	спосіб отримання інформації про суб'єктивний світ людей, їх нахили, судження, мотиви діяльності.
Інтерв'ю	метод опитування, яке проводиться у формі бесіди за чітко визначеним планом.
Анкетування	різновид опитування, що полягає в отриманні інформації шляхом письмової відповіді респондентів на пропонований перелік запитань.
Аналіз документів	один з основних методів одержання конкретного знання про соціальну реальність на основі інформації, зафіксованої в різних документах, текстах масової комунікації.
Біографічний метод	полягає у вивченні особистих документів окремої людини (наприклад, характеристики, листи, щоденники).
Соціальна вулична робота	її мета полягає в покращенні становища та здоров'я дітей і молоді шляхом привнесення та додавання до середовища, де вони змушені жити, того, в чому вони мають потребу; спонукання дітей та підлітків до встановлення відносин із людьми, які піклуються про них, а також із тими, хто може допомогти їм в організації змістовного дозвілля.
Аналіз соціуму	збір соціально-статистичних даних, за допомогою яких можна охарактеризувати життєву ситуацію населення в певному соціальному середовищі.

Отже, на основі наукової літератури нам вдалось розглянути основні різновиди методів та принципів соціальної роботи та охарактеризувати їх особливості та порядок застосування. Слід зазначити, що методи соціальної роботи постійно перебувають у процесі розвитку та вдосконалення. За допомогою даних методів нам вдалось дослідити особливості становлення та розвитку соціального захисту дітей в Радянській Україні, простежити інставаційні процеси щодо запозичення досвіду та вдосконалення соціального забезпечення дітей в умовах сучасної України.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ЕВОЛЮЦІЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

2.1 Характеристика моделей соціального захисту дітей в Радянській Україні

В класичному вигляді, соціальна модель соціального страхування дітей базується на принципі соціального страхування і професійній солідарності, що передбачає існування страхових фондів, якими на паритетних засадах керують власники підприємств та наймані робітники. Такі фонди акумулюють соціальні відрахування з заробітної платні, за рахунок яких здійснюються страхові виплати.

Фінансування таких систем відбувається, як правило, незалежно від державного бюджету, оскільки така модель соціального захисту суперечить принципу бюджетної універсальності (згідно якого бюджет повинен містити всі без виключення державні прибутки і видатки, не допускаючи зміни однієї суми за рахунок іншої).

Сьогодні ця модель, як правило, ґрунтується не лише на принципі соціального страхування. Для малозабезпечених членів суспільства, що не мають можливості отримувати страхові соціальні виплати, наприклад, через відсутність страхового стажу, соціальний захист реалізується через принцип соціальної допомоги.

Таким чином, розвиток системи соціальної допомоги приводить до модифікації цієї моделі й збільшення частки бюджетного фінансування системи соціального захисту. Попри існування принципу обов'язковості соціального страхування, він дотримується не завжди. Це пов'язано з існуванням граничних рівнів зарплатні, вище яких або відбувається лімітування відрахувань, або належність до системи соціального страхування вже не є обов'язковою.

Існує чимало класифікацій моделей соціального захисту, але ми зупинимось на класифікації, що запропонував І. Мигович. Автор вважає, що моделі соціального захисту мають чітку структуру:

- традиційна (властива даному суспільству протягом історично-значущого періоду, та діюча як традиційний інститут, що суспільно визнається);
- нормативна (заснована на встановленні нормативів надання будь-яких видів соціального захисту);
- функціональна (заснована на декларуванні і виконанні строго певної функції системного соціального захисту);
- функціонально-нормативна (заснована на виконанні певної функції соціального захисту і встановлених нормативах її виконання);
- перехідна (відображає процеси переходу від однієї системи соціального захисту до іншого)[66, с. 45].

Становлення і робота органів соцзабезпечення дітейв радянській Україні характеризувалися певними особливостями.

По-перше, в цій місцевості становище радянської влади в період громадянської війни було нетривке. Тричі радянським військам довелося захоплювати дану територію, і лише з кінця 1920 р. роботу радянських органів на Поділлі можна назвати системною та планомірною.

По-друге, це – відсутність великих промислових підприємств, а отже і пролетарського складу, на який партія більшовиків могла б спертися при проведенні своєї соціальної політики.

По-третє, регіон Поділля успадкував від царського уряду незначну кількість страхових організацій – це лікарняні каси в окремих повітових центрах і при цукрових заводах, тобто відсутність належної матеріально-технічної бази створювала значні труднощі. Із цих страхових організацій відчутний вплив мала лише заснована у Вінниці в 1919 р., на основі радянського законодавства, загальноміська лікарняна каса. Вона зуміла

підготувати незначну кількість страхових працівників, з яких частина в майбутньому перейшла до відділів соціального забезпечення.

По-четверте, прикордонне становище Подільської губернії зумовило зосередження на цій території значної маси біженців. Так, на кінець 1920 р. на території Поділля нараховувалося біля 15 тис. біженців, які потребували соціального захисту. Всі ці особливості вимагали негайної організації відділів соцзабезпечення з метою виправлення ситуації, що склалася [71, с. 19].

На першому етапі в 1921–1923 роках йшлося про необхідність утворення максимальної кількості дитячих установ для розміщення в них безпритульних дітей та підлітків, надання їм матеріальної допомоги. Утворилась така система навчально-виховних закладів: дитячі будинки, інтернати, денні дитячі будинки, трудові школи, дитячі садки, дитячі клуби, бібліотеки; заклади для неповнолітніх правопорушників та безпритульних, основний будинок для правопорушників, допоміжний будинок для правопорушників, трудовий будинок для дівчат, відкритий дитячий будинок для безпритульних дітей; допоміжні заклади: основний будинок для «дефективних» дітей, допоміжний будинок для «дефективних» дітей; заклади для глухонімих дітей; основний будинок для сліпих дітей; усі заклади з дослідження та розподілу дітей (приймальники, колектори, розподільники).

На другому етапі, в 1924-1925 роках, основну увагу приділяли пошуку більш дієвих форм боротьби з безпритульністю – утворенню шкіл-клубів, денних дитячих будинків, організації осередків «Друзі дітей».

На третьому етапі – 1926-1928 роки – характер безпритульності змінився. Більшість таких дітей та підлітків перебували в дитячих закладах. На вулицях залишились ті, хто з різних причин втекли із дитячих будинків або не хотіли туди потрапляти, хто займався злочинною діяльністю. З урахуванням цих обставин на місцях практикували таку форму роботи, як проведення рейдів з вилучення безпритульних із вулиць. Значну увагу приділяли подальшій активізації роботи осередків «Друзі дітей». Вплив на зниження кількості безпритульних мала боротьба із безробіттям підлітків [63, с. 11].

У радянській Україні діти були особливим об'єктом турботи. Починаючи з 1922 року розроблялися спеціальні програми, які передбачали забезпечення дітей. Вони включали, наприклад, субсидії на товари для дітей. Лікування, навчання були безкоштовними, а також оздоровлення в спортивних секціях, робота в гуртках. Не дуже обтяжливими для сімейного бюджету були дитячі дошкільні установи.

Але існувало розходження тих суспільних благ у дітей, через регіональні особливості. До прикладу діти, що мешкали в одних населених пунктах, могли отримати додаткові подарунки. В той же час істотних відмінностей соціальне забезпечення дітей не мали в тих регіонах де батьки, що працювали, наприклад, в оборонній промисловості, від працюючих в сільському господарстві.

Підприємства відігравали істотну роль в соціальному забезпеченні дітей в соціалістичній державі. Але і в радянські часи висловлювалися сумніви щодо необхідності виконання підприємством соціальних функцій, так як вони є неприродними для цих організацій. Обговорювалася і проблема нерівності в задоволенні соціальних потреб робітників, що працювали на різних підприємствах. Пропонувалося вирішити питання про оптимальні соціальні фонди.

Створюючи соціальні фонди на підприємствах, держава мала на меті не тільки поліпшити соціальний захист населення, а ще й створити додаткові важелі впливу на трудову дисципліну, мобільність, мотивацію праці. Ці фонди повинні були сприяти інтеграції суспільства, його стабільності.

Плани соціального розвитку підприємств передбачали вирішення багатьох завдань, серед основних: поліпшення умов праці і життя працівників, розвиток матеріальних і моральних стимулів до праці. Підприємства вирішували багато різних соціальних питань: крім турботи про молодих сімей, забезпечення працівників житлом, створення оздоровчих закладів, ще і забезпечували працівників пільговим харчуванням, займалися перевезенням працівників до місця роботи і до місця проживання, надавали путівки до дитячих таборів [45, с. 84].

Держава в міру зростання соціальної ролі підприємств, розширила права трудових колективів у використанні соціальних фондів підприємств.

Велике значення для підвищення ефективності роботи щодо порятунку дітей мало створення дитячої соціальної інспекції при відділі правового захисту дітей Народного комісаріату освіти. Комісія провадила роботу в напрямках боротьби з жебрацтвом, дитячою безпритульністю, проституцією, спекуляцією, правопорушеннями, експлуатацією дітей, жорстоким поведінням у родині. Цікавим є досвід роботи самих інспекторів – братів і сестер соціальної допомоги. Це були люди, які досягли 21 року, вони відвідували майстерні, окремі родини, установи, затримували неповнолітніх правопорушників і направляли їх у дитячі приймачі-розподільвачі [33, с. 53].

Отже, у 1950-ті рр. відбувається розширення функцій органів соціального забезпечення стосовно дітей, унаслідок чого з квітня 1956 року на центральному і місцевому рівнях створюються окремі відділи державних допомог багатодітним і самотнім матерям. У такому вигляді система соціального забезпечення в СРСР та УРСР майже незмінно проіснувала до 1988 року, коли на базі Державних комітетів СРСР і союзних республік з праці було створено Державні комітети з праці та соціальних питань, які функціонували поряд з відповідними міністерствами соціального забезпечення і на які було покладено комплексне розв'язання питань щодо організації праці, заробітної плати та соціального розвитку, зосередивши увагу на вирішенні проблем, пов'язаних із: забезпеченням повної зайнятості населення; раціональним використанням трудових ресурсів; працевлаштуванням, перепідготовкою та профорієнтацією працівників, що звільняються; координацією роботи з удосконалення організації праці.

Взагалі виплати із соціальних фондів, які були створені в соціалістичних країнах в основному в кінці 60-х - початку 70-х років ХХ ст., ділилися на дві групи.

До першої групи відносились виплати і пільги, які сприяли відтворенню робочої сили, тобто профілактика захворювань, медичне обслуговування,

професійна підготовка, доставка на роботу і з роботи, дотації на оплату проживання в гуртожитку.

До другої групи відносили виплати і пільги, які надавалися сім'ям працюючих, тобто місця в дитячих дошкільних установах, допомога в будівництві житла або безкоштовне надання житла, організація відпочинку.

Починаючи з 70-80-х рр. ХХ ст. були збільшені розміри цих фондів, вдосконалений порядок відрахувань у ці фонди та їх використання. З соціальних фондів працівникам надавалися пільгові послуги, а саме: забезпечували дітей співробітників місцями в дитсадках; надавались послуги в сфері охорони здоров'я; відпочинку та інше. З цих фондів надавалась допомога тим, у кого були низькі доходи, а також одноразова допомога в особливих випадках.

Центральні та місцеві органи влади координували, узгоджували дії по соціальному забезпеченню з підприємствами. Якщо невеликі підприємства не могли самі побудувати соціально-культурні установи, які повинні обслуговувати їх працівників, тоді їм в цьому будівництві допомагали місцеві органи влади. Іноді їх допомога полягала в ініціюванні об'єднання зусиль кількох підприємств.

В кінці 1980-х рр. через соціальні фонди підприємств в соціалістичних країнах розподілялось 10-15% загального обсягу фондів споживання. У 70-80-х роках спостерігалася тенденція до більшого зростання виплат з соціальних фондів підприємств у порівнянні з ростом заробітної плати.

У перехідний період до ринкової економіки стара системи соціального забезпечення була зруйнована. Значна частина підприємств через складне економічне становище була закрита, відбулося значне скорочення виробництва. У цих умовах виконувати ще й соціальні функції підприємства не могли, вони залишилися в підприємствах-гігантах, які продовжували випускати конкурентоспроможну продукцію, яка користувалася попитом за кордоном [28, с. 114].

Таким чином, в докризовий період радянська Україна змогла вирішити два завдання в соціальній сфері: по-перше, був забезпечений прожитковий мінімум для всіх громадян; по-друге, існував рівномірний розподіл доходів. Що стосується останнього, то хоча в соціалістичних державах і існували більш-менш забезпечені верстви населення, але великого розриву в їх доходи не було.

Одночасно з цим в 70-80 роки ХХ століття підлітки та молодь створюють неформальні антисоціалістичні об'єднання. Угруповання завойовують вулицю, багато хто з них носять кримінальний характер. Вони займаються рекетом, приймають участь у групових бійках. До таких організацій входили підлітки зпідприємських організацій і шкільного комсомолу. Ентузіасти-організатори, створюючи клуби і різні юнацькі організації, прагнули згуртувати всі «виховні сили» мікрорайону, експериментували в області соціалізації особистості підлітків. У цей період спостерігається криза сім'ї, коли вона як головна ланка в соціалістичній особистості не справлялась з цією функцією, а головна функція такої особистості стає маргінальна.

Радянська система соціального захисту була закріплена законодавчо і реалізовувалася в таких основних організаційно-правових формах, як:

- державне соціальне страхування (за рахунок відповідних централізованих союзних фондів);
- пенсії (за віком; по інвалідності; за вислугою років; у разі втрати годувальника) та допомоги (з тимчасової непрацездатності; по вагітності і пологах; на дітей з малозабезпечених сімей; багатодітним та саодиноким матерям та ін.);
- соціальне обслуговування інвалідів і людей похилого віку (утримання в будинках-інтернатах з повним державним забезпеченням; протезування; надання засобів пересування; пільги на проїзд на транспорті; житлові, побутові та податкові пільги та ін.);
- безкоштовна медична допомога (надання медичних послуг у поліклініках, лікування в лікарнях, санаторіях, курортах та ін.);

– безкоштовне виховання дітей (у яслах, дитячих садках та будинках, санаторіях, піонерських таборих та ін.) [26, с. 124].

Незважаючи на те, що радянська система соціального забезпечення охоплювала широкі верстви населення та забезпечувала громадянам мінімальні соціальні гарантії, встановлені державою, вона була далека від досконалості, а рівень соціальної захищеності громадян в СРСР в цілому залишався невисоким.

Причиною цього була насамперед сформована в державі патерналістська модель соціального захисту. Рисами, притаманними радянській системі соціального забезпечення, були постійне перебування «під патронатом» партійних організаторів та віднесення питань соціального забезпечення до цілковитого відання союзних чиновників.

Радянські високопосадовці та вчені були ізольованими від Заходу, що також негативно впливало на формування соціальної політики. Вперіод так званої «залізної завіси» статистичні дані про дитячу смертність, інвалідність, злочинність, наркоманію, алкоголізм в СРСР були закритими.

Розвиток республіканських і регіональних систем соціального забезпечення був уніфікованим, тобто регламентувався і жорстко контролювався «з центру», натомість соціальні проблеми населення республік Радянського Союзу на місцях здебільшого нівелювалися або ігнорувалися з ідеологічних міркувань.

Підґрунтям для розроблення, здійснення та оцінки соціальної політики були встановлені Держпланом СРСР показники п'ятирічки – централізовані державні перспективні плани на 5 років. Соціальна сфера цілком залежала від планово-командної економіки.

Таким чином, радянська система соціального захисту була повністю одержавленою. До недоліків цієї системи слід також віднести майже стовідсоткове фінансування соціальних видатків з держбюджету. До того ж Радянський Союз взяв на себе значні соціальні зобов'язання, пов'язані з фінансуванням громіздкої системи пільг, виплат, субсидій, безоплатної медицини, освіти та ін.

Обмеженість фінансових ресурсів, яка того часу була зумовлена «гонкою озброєнь», «холодною війною» між СРСР і США, потребувала спрямування лівової частки видатків з бюджету (понад 25% від ВВП країни у 1980-х рр.) на розвиток потужного військово-промислового комплексу [16, с. 76].

Додатковим тягарем для слаборозвиненої радянської економіки була здійснювана СРСР політика «дружби народів», «братської допомоги», яка полягала в наданні фінансової та іншої підтримки комуністичних режимів у соціалістичних країнах Східної Європи.

Такі необґрунтовані витрати з в державного бюджету у поєднанні із здійснюваними в країні масштабними економічними реформами призводили до постійного недофінансування системи соціального забезпечення. Фінансовий дефіцит у цій системі збільшувався в умовах безадресного, неефективного розподілу виділених ресурсів на фонди соціального забезпечення, а також підвищеної потреби населення в соціальному захисті, яка виникала в результаті негативних наслідків проведення трансформацій в економіці.

У свою чергу, відсутність цілої низки товарів широкого вжитку й низька якість соціальних та інших послуг призвели до виникнення й існування так званого вторинного, або «чорного ринку», а також поширення в радянському суспільстві клієнтизму («блату») та корупції.

Управління системою соціального захисту в СРСР було забюрократизованим, оскільки здійснювалося на підставі та відповідно до урядових і партійних постанов. Цими постановами, зокрема, визначалися категорії громадян, на яких поширювалося соціальне обслуговування, що надавалось виключно в стаціонарних закладах.

Партійні лідери Радянського Союзу дуже часто проявляли бюрократичне свавілля та «паталогізували» соціальні проблеми, свідченням чого було утримання громадян похилого віку, психічно хворих та інвалідів у великих будинках-інтернатах, госпіталях, психіатричних лікарнях, які мали переважно медичну орієнтацію [17, с. 190].

Радянська держава була монополістом у працевлаштуванні, встановленні розмірів заробітної плати, доходів населення, розподілі суспільних благ і в організації надання соціальних послуг, що, власне, і є проявом патерналізму – надмірного одержавлення та встановлення опіки над своїми громадянами.

Викладені вище недоліки у поєднанні з такими негативними явищами, як соціальна пасивність та недієздатність інститутів громадянського суспільства в цілому досить негативно позначалися на розвитку радянської моделі соціального забезпечення, неефективність якої та соціальні проблеми були системними.

Варто зазначити, що в середині 1980-х рр. значне зростання обсягів державних видатків на соціальне забезпечення (з 5% у 1950 р. до 25% 1985 р.) від національного доходу і призвело до уповільнення економічного розвитку, а невдовзі – до економічної кризи, яка певною мірою і спричинила розпад Радянського Союзу [10, с. 37].

К. Дубич критикує радянську модель соціального забезпечення, вказуючи на її недосконалість, «системну неефективність», зумовлену патерналізмом – управлінням системою соціального захисту, яка базується на політиці опікувництва батьківства, вождизму держави над громадянами [15, с. 75].

В Радянській Україні держава виступала монополістом у соціальній та інших сферах суспільного життя, які були повністю «одержавленими», а соціальна політика директивно формувалася в умовах командної економіки.

Особливості управління радянською системою соціального захисту проявлялися у надмірно централізованому, «всюдисущому» (тоталітарному) державному управлінні, яке спрямовувалося на врегулювання суспільних процесів, забезпечення «уніфікованого» добробуту громадян та мінімальних соціальних гарантій, установлених державою.

Отже, на різних етапах розвитку радянської України була змінена модель соціального забезпечення, та введені свої особливості. Форми допомоги наданої органами соцзабезпечення дітей були різними на селі та в місті. Якщо на селі головна увага зверталася на допомогу у проведенні вчасної оранки, засіву

полів, то відносно міських жителів робота акцентувалася на забезпеченні їх продуктами харчування, паливом та одягом. Основою радянської системи соціального захисту було не громадянське суспільство, а «сильна держава», а її задеклароване гасло «держава для народу» на практиці реалізувалася у формі «держава над народом». Іншими словами, державна влада в Радянській Україні ставила себе над громадянами, різними суспільними процесами та інститутами в країні, наділяючи себе правом «носія істинного блага для народу».

2.2 Досягнення та проблеми системи соціального захисту дітей в радянській Україні

Фінансування заходів соціального забезпечення в радянській Україні повністю закріплено за державою. Пізніше джерелом фінансування державного соціального забезпечення стали внески роботодавців. Соціальними гарантіями держави були мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія, норми споживання в інтернатах для дітей і дорослих. Заходи соціального захисту того часу носили пасивний характер. Внаслідок того, що соціальним захистом було охоплене все населення країни, незалежно від потреби в ньому і доходів, а обрані методи виявились неефективними та високовартісними, система соціального захисту СРСР не досягла мети, заради якої була створена.

Уперше десятиріччя Радянської влади законодавчо було закріплено повне соціальне забезпечення всіх трудящих при всіх видах втрати працездатності, а також уперше усвітівизначено захист від безробіття.

Дати належне владі, що декларовані соціальні права реалізовувалися практично, хоча, зрозуміло, рівень соціального забезпечення не міг бути високим, що було зумовлено як внутрішніми, так зовнішніми факторами становлення нової соціально-економічної системи.

Головна проблема перебувала в ідеологічній площині: деклароване соціальне забезпечення було невіддільним від марксистської теорії класової боротьби і поширювалося лише на «своїх», тобто на осіб, відданих радянській

владі, повністю покірних і готових віддати своє життя за ідеали комунізму. В 1920 році розмежовуються функції та повноваження різних відомств. До функцій Наркомату праці віднесено «установлення загальних норм пенсій і допомоги», до Наркомату охорони здоров'я відійшли всі лікувальні установи, що раніше належали до НКСЗ [1, с. 201].

Нова економічна політика, введена в дію на початку 20-х років ХХ століття, кардинально змінює стратегію соціального забезпечення. Основними напрямками діяльності НКСЗ у той період були: забезпечення селянства та осіб «самостійної праці» у порядку обов'язкової взаємодопомоги; кооперація інвалідів; соціальне страхування робітників; державне забезпечення родин червоноармійців у містах. Водночас органам НКСЗ доручалося виконання таких видів робіт: надання «допомоги жертвам контрреволюції», боротьба із жебрацтвом і проституцією, допомога під час стихійних лих, опіка та піклування інвалідів, хворих, пристарілих [6, с. 92].

Перша світова війна 1914-18 років, Громадянська війна в Росії і збройна агресія московського більшовицького уряду проти Української Народної Республіки та інших новоутворених на теренах Російської імперії держав, а потім голодомор зробили сиротами мільйони дітей, значна частина яких опинилася на вулиці і поповнювала лави злочинців.

Тому подолання дитячої безпритульності і злочинності стає однією з найгостріших проблем 20-х років. У перші роки радянської влади ці завдання покладалися на Раду захисту дітей, а пізніше – на Комісію з поліпшення життя дітей при ВЦВК. Вони створювали дитячі трудові комуни, через які пройшли тисячі безпритульних.

Велике значення для підвищення ефективності роботи в напрямку їхнього правового захисту Народного комісаріату освіти. Комісія провадила роботу у таких напрямках: боротьби з жебрацтвом, дитячою безпритульністю; проституцією, спекуляцією, правопорушеннями, експлуатацією дітей, жорстокою поведінкою з ними в родині. Цікавим є досвід роботи самих інспекторів – братів і сестер соціальної допомоги. Це були люди не молодші 21

року, вони відвідували майстерні, окремі родини, установи, затримували неповнолітніх правопорушників і направляли їх у дитячі приймачі розподільвачі.

Вживалися заходи щодо влаштування безпритульних дітей-сиріт і тих, хто перебували в дитячих закладах, в інші сім'ї.

У 1928 році ВЦВК і Раднарком прийняли спеціальні постанови, що регламентували передачу вихованців дитячих будинків у селянські та міські родини.

Приділялася увага забезпеченню підлітків і молоді роботою за умов зростання безробіття. Приймалися постанови уряду, згідно з якими всі державні, кооперативні, громадські, приватні установи та підприємства були зобов'язані заповнити передбачену колективними договорами певну кількість робочих місць підлітками до зазначеного терміну.

Але між тим характерною рисою пропаганди 1930-х років стала воєнізація виховання. Чекаючи нової війни в Європі, радянське керівництво намагалося підготувати з молоді резервну армію.

У документах того часу з'явився термін «військово-фізкультурна робота». У 1932-му на черговому з'їзді ВЛКСМ було прийнято рішення про необхідність знайомити дітей з елементарними навичками військової справи, якими були визнані військово-повітряна оборона, топографія, сигналізація, зв'язок, маскування і стрільба.

Військова пропаганда розгорталася швидкими темпами. У тому ж році в програму першої всеукраїнської піонерської спартакіади були включені змагання зі стрільби. Через два роки центральною радою Осоавіахіму були затверджені значки Юний ворошиловський стрілок, дитячі ступені ГПО (Готовий до праці й оборони), Будь готовий до ППХО (протиповітряна хімічна оборона) і БГСО (Будь готовий до санітарної оборони) [36, с. 270].

У серпні 1934 року в Києві відбувся Всеукраїнський зліт юних друзів оборони, у якому взяли участь найкращі стрілки, авіамоделісти, санітари, зв'язківці, гуртківці ППХО. Після нього військова тематика все частіше стала

з'являтися на сторінках української преси. У дитячих виданнях пропонували нові воєнізовані гри: «Звільни полоненого», «Військові речі», «Охорона прапорців», «Оборона табору» і розповідали про досягнення піонерів у навчанні військовій справі.

Надлишок статей і фільмів на воєнну тематику не міг не впливати на дітей. Взяті з екрану образи і сцени вони часто намагалися втілити в іграх між собою – та так, що займатися наслідками їхньої гри часом доводилося дорослим.

У 1933-му школярі міста Прилуки Чернігівської області стали грати в червоних і білих. Обидві «армії» перетворилися на «банди», що склалися з учнів трьох шкіл, які обзавелися не тільки саморобними фінками і шаблями, а й вогнепальною зброєю – самопалами. Бої проходили щодня, в одному з них учень отримав ножове поранення.

Учні 7-ї школи Глухова, що у Сумській області у 1935 році під враженням від перегляду кінофільму Чапаєв почали «бій» відразу ж після сеансу. І розійшлися так, що підпалили міст, який довелося гасити пожежним.

А навесні 1937-го «дитячі війни» розбурхали Одесу. Понад 100 школярів почали гру в червоних і білих. Під червоним прапором виступили учні міських шкіл, а під білим – хлопці з передмістя. «Бойові дії» з використанням самопалів і каменів тривали кілька днів, поки дітей не зупинила міліція [24, с. 101].

Тому, можна стверджувати, що державна політика соціального захисту дітей в радянській Україні мала свій неоднозначний вплив. Воєнізація виховання приносила й негативні наслідки. З одного боку, вона породжувала агресію, яка часто вихлюпувалася на оточення. З другого, дисциплінувала дітей і прищеплювала їм почуття відповідальності. А військові навички, отримані під час занять, багатьом придалися на початку 1940-х, коли вчорашні піонери опинилися на фронті, що мав мало спільного з кадрами з кінофільмів.

У 1961 році змінюється положення про Міністерство соціального забезпечення, внаслідок чого його функції значно розширилися порівняно із положенням 1937-го року. На це міністерство покладено виконання таких

функцій: виплата пенсій; організація лікарськотрудової експертизи; працевлаштування і фахове навчання інвалідів; матеріально-побутове обслуговування пенсіонерів, багатодітних і самотних матерів; надання протезно-ортопедичної допомоги.

Очевидно, що найважливішою сферою діяльності соціального обслуговування населення було матеріальне забезпечення, яке здійснювалося у трьох основних напрямках – державне соціальне забезпечення, державне соціальне страхування, соціальне забезпечення колгоспників.

Фінансування першого реалізувалося за рахунок союзного, республіканських та місцевих бюджетів (поширювалося на військовослужбовців, учнів та інші категорії громадян); фінансування другого було розраховане на одержання страхових внесків підприємств, організацій, а також дотацій держави (поширювалося на робітників і службовців); фінансування третього (колгоспного селянства) передбачало використання коштів колгоспів і дотацій держави [30, с. 25].

На усіх громадян радянської України поширювалося безкоштовне медичне обслуговування, хоч у різних регіонах і місцях було воно зовсім не однакової якості.

На рівні клінік Заходу медичні послуги і засоби отримувала безкоштовно лише партійна верхівка та члени її родин. Крім того, у 70-х роках декларувалися такі основні засади соціального забезпечення в СРСР: загальність, різноманітність видів обслуговування та соціальної допомоги, задіяння державних і громадських коштів.

Скажімо, головним напрямком діяльності відомчого Міністерства на початку 80-х стає соціальне забезпечення працевлаштованого населення. Як і пророкувалося багатьма мислителями ХХ століття, більшовицька модель державного устрою виявилась нежиттєздатною, неконкурентоспроможною [67, с. 190].

Тому, незважаючи на задекларовані державні гарантії допомоги і підтримки соціально незахищеного населення, рівень соціальної допомоги у

багатьох випадках, особливо колгоспникам, інвалідам, багатодітним родинам, сиротам, залишався суто символічним.

Соціальна політика радянської України була спрямована на підвищення матеріального і культурного рівня життя усіх груп населення, в тому числі сімей з дітьми, пристарілих людей, інвалідів, тимчасово непрацездатних робітників. Вступ країни у період так званого розвинутого соціалізму характеризувалася прискоренням процесів вдосконалення системи пенсійного забезпечення, а також інших видів і форм соціального страхування і соціального забезпечення населення.

Структура і динаміка виплат і послуг із соціального забезпечення та соціального страхування розподілялася на три групи:

1) вплив оплати праці: зростання заробітної плати робітників і службовців і підвищення рівня оплати праці колгоспників безпосередньо впливали на підвищення розмірів пенсій і допомог;

2) вплив демографічної ситуації: рівень народжуваності і смертності, співвідношення вікових груп населення, збільшення тривалості життя і т. ін.;

3) впровадження нових соціальних програм, що змінювали рівні тих чи інших виплат, структуру виплат і послуг [72, с. 14].

Відповідно директив XXIV з'їзду КПРС за п'ятирічним планом розвитку народного господарства СРСР на 1971–75 роки і Законом СРСР «Про державний п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР 1971–75 роки» та з метою створення кращих умов для виховання підростаючого покоління і збільшення матеріальної допомоги сім'ям які мають дітей, президія Верховної Ради СРСР постановила:

1. Надати допомогу сім'ям з дітьми, в яких середній сукупний дохід на члена сім'ї не перевищує 50 крб. в місяць;

2. Допомогу на дітей призначати сім'ям: робітників і службовців, членів колгоспів, військовослужбовцям, студентам вищих і середніх спеціальних закладів, училищ, шкіл і курсів по підготовці кадрів, пенсіонерам;

3. Допомоги призначаються і виплачуються в розмірі 12 крб. в місяць на кожну дитину до досягнення нею восьмирічного віку [68, с. 53].

Виплата державної допомоги багатодітним та самотнім матерям призначалася в наступних розмірах, таблиця 2.1.

Таблиця 2.1

Допомога самотнім матерям в СРСР

Категорія пільговиків	Одночасно, крб.	Щомісячно, крб.
Матері, які мають двоє дітей, при народженні третьої дитини	20	-
Матері, які мають трьох дітей при народженні четвертої дитини	65	4
Матері, які мають четверо дітей при народженні п'ятої дитини	85	6
Матері, які мають п'ятеро дітей при народженні шостої дитини	100	7
Матері, які мають шестеро дітей при народженні сьомої дитини	125	10
Матері, які мають від восьми до десяти дітей	175	12,50
Матері, які мають десять дітей при народженні кожної наступної дитини	250	15

Отже, державні допомоги самотнім матерям призначаються і виплачуються в наступних розмірах: на одну дитину – 5 крб. в місяць, на двох дітей – 7,50 крб., на трьох і більше дітей – 10 крб. в місяць. Допомога самотнім матерям призначалася і виплачувалася дітям, які не досягли 12 років.

Між тим в радянській Україні було встановлено норму соціального забезпечення дітям. До прикладу грошова норма витрат на харчування на одну дитину на день у будинках дитини становило – 1 крб. 50 коп., для вихованців дошкільного віку – 1 крб. 70 коп., для вихованців шкільного віку – 2 крб. (по 11 торговельному поясу). Також були визначені та затверджені норми харчування та стандарти [64].

Норми харчування для дітей в будинках дитини затверджуються Радами Міністрів союзних республік, а в санаторних інтернатних закладах –

Міністерством охорони здоров'я СРСР і Міністерством освіти СРСР за погодженням з Міністерством фінансів СРСР.

Що стосується забезпечення одягом, взуттям і м'яким інвентарем вихованців будинках дитини становило 230 крб. на рік на одну дитину.

Дітям-сиротам і дітям, які залишилися без піклування батьків у тому числі випускникам професійно-технічних училищ і середніх спеціальних навчальних закладів, при вступі до середніх професійно-технічних училищ, вищих і середніх спеціальних навчальних закладів видавати комплект нового одягу і взуття, в межах 200 крб., а також грошову допомогу в розмірі 50 карбованців [64].

В той же час діти-сироти і діти, які залишилися без піклування батьків, які не перебувають під опікою, піклуванням, при вступі до середніх професійно-технічних училищ, вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, а також ті, що навчаються в цих навчальних закладах, зараховуються на повне державне забезпечення і в період навчання забезпечуються безплатно харчуванням, одягом, взуттям та м'яким інвентарем за грошовими нормами, встановленими для дітей шкільного віку.

Студенти й учні, які перебувають під опікою чи піклуванням, забезпечуються в період навчального процесу безплатним гарячим харчуванням з розрахунку 80 копійок на день на кожного.

Але також у 1980-90-хх роках надавали право директорам дитячих будинків та шкіл-інтернатів дозволяти колишнім вихованцям з числа дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, що навчаються у вищих, середніх спеціальних навчальних закладах і середніх професійно-технічних училищах, проводити в дитячому будинку чи школі інтернаті канікули з безплатним проживанням і харчуванням. При цьому навчальний заклад зобов'язаний надавати згаданим учням гуртожиток чи житло.

Також були зобов'язані ректори вузів та директори середніх спеціальних навчальних закладів і середніх професійно-технічних училищ разом з комсомольськими, профспілковими організаціями та органами

студентського й учнівського самоуправління щорічно надавати за рахунок стипендіального фонду, а також коштів, передбачених на утримання цих навчальних закладів, матеріальну допомогу студентам та учням з числа дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, в розмірі до 100 карбованців.

У середніх професійно-технічних училищах і середніх спеціальних навчальних закладах іногороднім дітям-сиротам і дітям, які залишилися без піклування батьків, надається безплатне харчування з часу їх прибуття і до зарахування до навчальних закладів.

При відсутності гарячого харчування у навчальних закладах і гуртожитках, а також при наявності лише одноразового гарячого харчування студентам і учням видаються повністю або частково у кількості, не компенсованій одноразовим харчуванням, гроші готівкою з урахуванням торгової націнки.

Таким чином, проблеми соціального захисту дітей в радянській Україні була предметом аналізу партійних комітетів, виконкомів місцевих Рад народних депутатів, Міністерства освіти УРСР, Міністерства охорони здоров'я УРСР, Державного комітету УРСР по професійно-технічній освіті, Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, Міністерства юстиції УРСР, Міністерства внутрішніх справ УРСР, а також Академії наук УРСР. Державні установи, правоохоронні органи, громадські організації і трудові колективи не повністю використовували свої можливості в захисті прав та інтересів дітей котрі були менш захищеними. Тому Міністерства і відомства УРСР, обкоми, міськкоми, райкоми партії, місцеві радянські, господарські, профспілкові та комсомольські органи створили сприятливі умови для роботи будинків дитини, дитячих будинків та шкіл-інтернатів, було створено заходи щодо комфортних умов виховання й навчання дітей, їх всебічний розвиток, організацію розумного дозвілля і медичного обслуговування. Алей найголовніша підтримка для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків чи перебували під опікою чи

піклуванням, після закінчення перебування в дитячому закладі або навчання в середньому професійно-технічному училищі, вищому і середньому спеціальному навчальному закладі, або після закінчення строку служби в Збройних Силах СРСР забезпечуються позачергово упорядкованим житлом.

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ РАДЯНСЬКОГО ДОСВІДУ НА ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

3.1 Залишки радянського досвіду соціального захисту дітей в сучасній Україні

Розглядаючи проблему формування моделей соціального захисту дітей в пострадянській Україні ми звернули увагу на те, що дане явище можна розділити на декілька етапів.

1. 1990-1993 роки, формується система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Нормативно-правова база, що сформована в цей період мала на меті сформувати соціальні гарантії щодо існуючих пільгових та соціально незахищених категорій населення (ветерани війни і праці, інваліди, громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та інші, дітей з малозабезпечених сімей). Законодавча база, котра сформована в цей період мала цілковиту схожість з радянською системою соціального захисту та соціальним забезпеченням. На етапі перебудови загострилась та поглибилась системна криза радянського соціалізму, розпочався прогресуючий розпад цілісності соціуму, який підготував наприкінці 1991 року відкриття нового перехідного періоду. Його змістом стали постсоціалістична модернізація країни, підготовка передумов для становлення української моделі змішаного поліформічного суспільства. Крім того, серед низки істотних проблем цього періоду можна назвати масовий міграційний відтік працездатного населення і вкрай низьку народжуваність. Саме низький рівень доходів від зайнятості визначив особливості постсоціалістичної соціальної політики, а соціальна сфера стала певним гальмом для проведення важливих економічних реформ та економічного зростання.

Розглянемо більш детально на які групи була розділена система соціального захисту в цей період:

По-перше, було сформовано нормативно-правову базу щодо реабілітації репресованих в СРСР, до них можна віднести Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». Даний закон мав на меті встановити пільги для громадян котрі були засуджені чи зазнали переслідувань через свої політичні переконання, сюди можна віднести і сім'ї з малолітніми дітьми.

По-друге, було сформовано нормативну базу, що визначила соціальний та економічний пріоритет України в той час, це було сформовано на основі Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», «Про зайнятість населення», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунодефіциту (СНІД) та соціальний захист населення» та інші[46; 51].

По-третє, державна політика в цей період була спрямована на матеріальне забезпечення діяльності соціального захисту представників окремих груп та професій, це врегулювання статусу правоохоронних органів, блок законів щодо статусу та соціального захисту працівників сфери освіти, культури та охорони здоров'я, сфери соціального захисту дітей.

Отже, розглядаючи перший період становлення моделі соціального захисту дітей в постардянській Україні можна стверджувати, що більша частина законодавства була сформована на основі радянських законів. Основним видом соціального захисту в цей період були пільги. У зв'язку з тим, що при виборі форми соціального захисту перевага була надана пільгам та утриманню мережі державних закладів соціального спрямування, саме в цей період започаткувалась тенденція, яка згодом призвела до непрозорості й низької ефективності системи соціального захисту та соціального забезпечення дітей, що діє в Україні сьогодні.

2. 1994-2001 роки. В цей період відбувається становлення української системи соціального захисту та соціального забезпечення. Започаткувало цей етап прийняття Конституції України 28 червня 1996 року.

Натсупним не менш важливим кроком у 1995 році було прийняття Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». На основі цього закону було визначено правову діяльність соціальних служб, спеціалізованих соціальних закладів, на які було покладено функції щодо соціального захисту та соціальної підтримки дітей. В актах законодавства, які були прийняті продовж даного періоду, перевага також надавалася грошовій формі здійснення соціального захисту дітям. Основним видом соціального захисту, який отримав розвиток у актах законодавства цього періоду, були пільги та соціальні виплати [54, с. 3].

Влітку 1997 року, на базі Міністерства праці України та Міністерства соціального захисту населення України, відповідно до Указу Президента України від 25 липня 1997 року № 705/97, створено Міністерство праці та соціальної політики України. Поряд з виконанням функцій у сфері соціального захисту населення, до повноважень новоствореного міністерства відносились питання щодо зайнятості населення та регулювання ринку праці; регулювання рівня життя населення; соціальних гарантій, оплати та нормування праці; регулювання соціально-трудових відносин, умов і охорони праці; пенсійного забезпечення, співробітництва з іноземними державами і міжнародними організаціями тощо.

Відтак, впродовж 1998-2001 років, Верховною Радою України приймається ряд так званих «рамкових» законів. У січні 1998 року – Закон України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», у вересні 1999 року – Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», в січні 2001 року – Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» (яким визначено Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності правонаступником Фонду соціального страхування України).

Необхідність правового регулювання питань соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням, забезпечення соціального захисту громадян, що потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, була очевидною. Країна вже була конституційно визначена «соціальною» і законодавство потребувало вдосконалення в питаннях захисту незахищених верств населення.

Отже, розглядаючи динаміку соціальної політики з 1991 року, можна виділити кілька вузлових моментів, важливих для розуміння ситуації зі становленням соціальної держави в Україні. Одним з таких моментів стало створення ряду нових механізмів соціальної політики. Такими нововведеннями стали функція захисту безробітних через службу і фонд зайнятості (на випадок безробіття); передача соціального страхування від профспілок до державі та створення Фонду соціального страхування. Важливою особливістю цих фондів, включаючи і створений Пенсійний фонд, стало їх відносне відокремлення від державного бюджету і формування їх доходної частини цільовими внесками від фондів оплати праці.

3. 2002-2010 роки. Відбувається модернізація існуючої системи соціального захисту та соціального забезпечення. Пепшочерговим є узгодження законодавства, яке стало вираженням піклування держави про найбільш вразливі категорії населення зокрема Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [50].

Закон України «Про проведення експерименту з призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають під опікою (піклуванням) і проживають у сім'ях опікунів (піклувальників), за принципом «гроші ходять за дитиною» сприяє впровадженню соціальних гарантій на практиці. Закону України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам», що прийнятий 16 листопада 2010 року [57].

У 2010 році прийнятий Закон України «Про державні соціальні стандарти та соціальні гарантії». Даний закон допоміг вдосконалити систему соціального захисту в цілому згідно європейської моделі, але через брак досвіду наступні прийняті закони були сформульовані на попередніх підходах до розвитку системи соціального захисту і соціального забезпечення, що призвело до замкнутого кола [13, с. 14].

Отже, законодавча база, що була прийнята в даний період була орієнтована на формування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування. За допомогою прийнятих нормативно-правових актів було встановлено ряд пільг щодо матеріального та соціального забезпечення представників певних професій, а також на створення необхідної інфраструктури для соціального захисту дітей і підлітків та профілактики злочинності серед неповнолітніх.

Розглядаючи постсоціалістичне українське соціальне право, необхідно визначити, що воно доповнилося приватною складовою, яка змінила образ сучасної системи соціального захисту України. Соціальний захист населення вже не є винятковою функцією держави, а імперативний метод правового регулювання перестав бути єдино вірним способом гарантування соціальних прав. До структури соціального захисту входять соціальне забезпечення, соціальне страхування, безкоштовна освіта, медична допомога, забезпечення соціальним житлом, соціальне партнерство [36, с. 270].

Характер змін в системі соціальних допомог протягом перехідного періоду відбивав весь спектр соціально-економічних проблем, властивих даному етапу розвитку Української держави. Різке падіння реальних доходів всього населення і безпрецедентне зростання диференціації в рівні добробуту, не виплата заробітної плати і приховане безробіття, зростання бідності та соціальна напруженість, неплатоспроможність підприємств і убогість державного бюджету – все це безпосередньо впливало на формування і функціонування системи соціального захисту та соціальних гарантій в країні. Прагнення держави уніфікувати рівень соціальних гарантій, стикається з

великою кількістю проблем: з одного боку, успадкованих від складного перехідного періоду, а з іншого – супутних системі соціального захисту навіть у найблагополучніших країнах.

Щороку Законом України про державний бюджет затверджується обсяг субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на виплату державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною».

Оцінюючи сучасний стан соціального захисту в країні, можна констатувати, що принциповий перехід від соціального забезпечення радянського зразку до соціального захисту, від універсальності та забезпечення «всіх» до індивідуальності та адресної допомоги відбувається лише зараз.

3. 2011-2020 роки. Відбувається модернізація нормативно-правового забезпечення щодо соціального захисту дітей в Україні. Постанови Кабінету Міністрів України, спрямовані на поліпшення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування:

– від 5 квітня 1994 р. № 226 (редакція 12.12.2017) «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» [47];

– від 26.06.2019 № 552 (редакція 01.01.2020) «Деякі питання виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом “гроші ходять за дитиною”, оплати послуг із здійснення патронату над дитиною та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, підтримки малих групових будинків» [12].

Перелік державних соціальних допомог змінюється із року в рік, починаючи ще з перших років Перебудови. На сучасному етапі до державних

соціальних допомог належать: допомога сім'ям з дітьми (допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; допомога при народженні дитини (у вигляді одноразової та щомісячних виплат); допомога до досягнення дитиною трирічного віку; допомога на дітей одиноким матерям; допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів; державна соціальна допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування), державна соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, щомісячна грошова допомога особі, яка проживає разом з інвалідом I чи II групи внаслідок психічного розладу, державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, біженцям, житлові субсидії, допомоги на поховання тощо [7, с. 52].

Додатковими видами соціального забезпечення в Україні залишаються пільги та субсидії. Їх перелік, як і перелік соціальних допомог, змінювався із року в рік. Сьогодні, право на отримання пільг мають ветерани війни і праці, пенсіонери, інваліди, особи, які мають особливі заслуги перед державою, члени багатодітних сімей, особи, які постраждали від Чорнобильської катастрофи (пільги повернено з 1 січня 2017 року), діти-сироти, діти-інваліди, реабілітовані особи тощо.

Чинне законодавство передбачає різноманітні види соціальних пільг: пільги на житлово-комунальні послуги (звільнення або зниження оплати, забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов, надання державних кредитів на індивідуальне житлове будівництво); медичні реабілітаційні пільги (право на безкоштовне або пільгове придбання ліків, санаторно-курортне лікування та виплата компенсацій за невикористане право на пільгове лікування); пільги в сфері транспортного обслуговування (право безкоштовного проїзду всіма видами пасажирського і приміського транспорту); соціально-трудова (позаконкурсний вступ до вищих навчальних закладів, позачергове працевлаштування за спеціальністю, підвищений розмір виплати допомоги в разі тимчасової непрацездатності тощо); соціально-побутові пільги тощо.

Окреме місце займають житлові субсидії на оплату житла та комунальних послуг. Але всі ці пільги та субсидії не вирішуються соціальних проблем, а лише відсувають їх вирішення.

На сучасному етапі модернізовано нормативно-законодавчі акти, що були прийняті раніше, вони мають на меті покращити відносини між державою та малозахищеними верствами населення.

Спираючись на мінімальні соціальні стандарти сформовано розмір щомісячної виплати на забезпечення одягом, харчуванням, м'яким інвентарем, взуттям для дітей.

На основі мінімальних соціальних стандартів сформовано медичне обслуговування дітей-сиріт, та менш незахищених дітей. Тобто, діти кожного розку проходять медичний огляд, що є обов'язковим. Тільки у разі потреби діти стають на диспансерний облік і здійснюється постійний медичний нагляд.

Заклади, що спрямовані на навчання та виховання дітей-сиріт забезпечуються ліками та медичним обладнанням, з державної підтримки.

За допомогою підтримки держадміністрацій, профспілкових об'єднань діти кожного року безкоштовно оздоровлюються в оздоровчих закладах, спортивних таборах, таборах праці та відпочинку, а також за кордоном. Цим можуть скористатись всі малозахищенні діти, діти-сироти, що не досягли 14 років, або перебувають на диспансерному обліку [5, с. 20].

Тільки якщо дитина потребує за станом здоров'я вона забезпечуються санаторно-курортним лікуванням, оздоровлення фінансується за рахунок державного та місцевих бюджетів.

Дітям-сиротам надають право на житло, та проживання в ньому до повноліття. Натомість відповідальність за збереження житла в цьому випадку несуть спільно органи місцевого самоврядування та місцеві держадміністрації. Але й в той же час за рішенням суду можуть дати органи опіки та піклування згоду на відчуження такого житла. Діти-сироти, які не мають житла, забезпечуються місцевими адміністраціями та органами місцевого

самоврядування житом позачергово за місцем проживання. Надане житло має відповідати санітарно-гігієнічним і технічним вимогам.

Перелік постійних та тимчасових громадських робіт, котрі передбачені для працевлаштування дітей-сиріт сформовані у базі місцевих держадміністрацій.

Відповідальність за працевлаштування дітей, які перебувають у спеціальних закладах, несуть органи праці та соціальної політики, а також керівники закладів.

Не менш важливим є той факт, що дітей-інвалідів місцеві державні адміністрації забезпечують засобами реабілітації та протезно-ортопедичним обслуговуванням. Також окрім цього застосовують соціально-трудова реабілітацію дітей-інвалідів, тобто створюють мережу спеціалізованих навчальних закладів, формування переліку спеціальностей, за якими здійснюватиметься професійна підготовка [2, с. 67].

Таким чином, прийняті впродовж другого періоду акти законодавства були орієнтовані на формування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, встановлення ряду пільг щодо матеріального та соціального забезпечення представників певних професій, а також на створення необхідної інфраструктури для соціального захисту дітей і підлітків та профілактики злочинності серед неповнолітніх.

Розглядаючи відчизняну модель соціального захисту дітей можна звернути увагу, що система соціального страхування встановлює чіткий зв'язок між соціальними внесками та соціальними виплатами, але підкріплена державною допомогою та гарантіями на випадок відсутності страхового стажу; фонди загальнообов'язкового соціального страхування фінансуються за рахунок соціальних внесків й відрахувань роботодавців та найманих працівників на 90%, а через державний бюджет перерозподіляється в середньому 30% ВВП, при цьому частка соціальних видатків становить 25%.

В Україні діти котрі отримали пільговий статус, використовують його незалежно від рівня доходів. У результаті чого можемо спостерігати, що

найбеззахисніші верстви населення діти-сироти, малозабезпечені сім'ї, інваліди, залишаються без задоволення основних потреб.

Ще однією проблемою вітчизняної моделі соціальної політики є державна монополія у сфері надання соціальних послуг, яка не тільки обмежує коло суб'єктів соціальної політики, а й впливає на якість соціальних послуг.

На думку науковця Ю. Пасічника, «державна монополія у сфері надання соціальних послуг може проявлятися і на прикладі державних програм соціального спрямування, коли при формуванні та затвердженні цих програм завжди знаходяться відповідні «лоббі», які наполягають саме на конкретних програмах, без дотримання принципу “соціальної справедливості» [41, с. 5].

Відсутність діалогу між державою, роботодавцями та громадськими організаціями робить модель соціальної політики неефективною та фінансово обмеженою, що поглиблює проблему фіскальної політики та призводить до тінізації ринку праці, активізуючи інші тіньові схеми з використання коштів цільового призначення.

Отже, серед недоліків моделі соціального захисту дітей в Україні можна назвати: дефіцит державного бюджету, велика кількість соціальних трансфертів, відсутність діалогу між державою, роботодавцями та громадськими організаціями, недосконалість нормативноправових актів як наслідок це призводить до: соціальної нерівності, стратифікації доходів населення, низької якості соціальних послуг, державної монополії у сфері надання соціальних послуг, недосконалості організаційно-інституційного забезпечення, навантаження на державний бюджет, дефіцит коштів фондів соціального страхування.

Чинну модель системи соціального захисту можна охарактеризувати як перехідну, оскільки в даний час відбувається вимушений перехід від радянської системи соціального захисту, що мав строго функціонально-нормативний характер відповідно до соціально-економічної системи, що склалася в СРСР, заснованої на абсолютній державній власності, до іншої функціонально-нормативної системи соціального захисту, адекватнішої соціально-

економічним умовам, що змінилися, специфічною особливістю яких є принципово інші способи організації суспільного виробництва і обміну (капіталізм, ринкове господарство) [67, с. 112].

Оскільки під національною системою соціального захисту ми розуміємо сукупність діючих у межах національної держави суб'єктів і об'єктів соціального захисту, згідно особистим і суспільним нормам здійснюючих спільну діяльність за рахунок суспільних і особистих ресурсів з метою збереження або відновленні нормального або встановленого нормальним для даного суспільства рівня соціальної адаптації і інтеграції в соціум об'єкту соціального захисту, який знаходиться під впливом соціальних ризиків, то для опису характеристик існуючої системи соціального захисту ми використовуємо нормативно-правову базу соціального захисту нашої країні, відомості про структуру.

Основними недоліками чинної моделі соціального захисту в Україні є: переоцінка ролі і можливостей держави в соціальному захисті (перевантаження бюджету, неможливість забезпечити гідний життєвий рівень); ігнорування потенціалу самопомоги окремих груп соціально незахищеного населення; недооцінка можливостей ринкової економіки в соціальному захисті [74, с. 102].

На даний час акцент в соціальному захисті робиться на матеріальній підтримці. В той же час людина, що втратила роботу або одержала інвалідність, біженець, хворобливо переживає втрату соціального статусу і потребує соціально-психологічної реабілітації.

Таким чином, можна звернути увагу, що починаючи з 1990 року, у різні періоди законодавці використовували різний інструментарій для розвитку системи соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Так, у законодавчих актах різних періодів простежується вплив принципово відмінних концептуальних підходів та моделей, серед яких визначальними є радянська модель (домінування пільг та соціальних виплат, які часто підміняють належний рівень заробітної плати та матеріального забезпечення) і європейська модель (домінування соціальних послуг та соціальної роботи, спрямованих на

підтримку найбільш соціально вразливих категорій та осіб, що опинилися у складних життєвих обставинах).

3.2 Інставрація історичного історичного досвіду в сучасну систему соціального захисту дітей в Україні

Важливим напрямком зміцнення матеріального економічного захисту дитинства є підвищення рівня життя сімей, в першу чергу тих, в яких є діти. Можна констатувати, що в українському суспільстві проблеми виникають не тільки в сім'ях, які мають відхилення, а й у цілком благополучних родинах.

В Україні існують чотири основні форми державної допомоги сім'ям, які мають дітей:

- грошові виплати сім'ї на дітей у зв'язку з народженням, утриманням та вихованням;
- трудові, податкові, житлові, кредитні, медичні та інші пільги сім'ям з дітьми;
- безкоштовні видачі сім'ї та дітям (дитяче харчування, ліки);
- соціальне обслуговування сімей (психологічне, юридичне, педагогічне консультування) [35, с. 131].

Отже, система соціального захисту дітей залишається поза процесом реформування, а тому ефективний економічний захист дитини на рівні сім'ї адресного характеру в нашій державі відсутній. Подібна політика в майбутньому може мати негативні соціальні наслідки. Одним з напрямків у вирішенні цієї проблеми може стати відновлення чисельності дошкільних дитячих установ і дитячих садків, які перебувають на змішаному фінансуванні (бюджетні кошти, оплата батьків, спонсорські внески).

Є необхідність у цілеспрямованій роботі з реформування законодавства та пошуку нових джерел фінансування для забезпечення належного рівня соціального захисту дитинства.

Однак проблема з фінансуванням хоча і є основною, але вона не єдина в цілому комплексі питань, що виникають перед структурами соціального захисту дитинства.

Аналіз ситуації в царині соціального захисту дитинства дозволяє нам виділити сім проблемних зон.

По-перше, невизначеність методологічних підходів щодо принципів соціального захисту дітей в Україні. Адже одночасно існує три форми соціального влаштування дітей: державна, державно-громадська та сімейна, паралельно виникають ще й альтернативні. Така ситуація виникла через невизначеність моделі соціального захисту дитинства, відсутність обґрунтованої організації самого процесу соціального захисту дітей.

По-друге, у законодавчій базі відсутнє чітке визначення мети соціального захисту дитинства, що дає можливість організаціям та установам на місцях, і навіть органам виконавчої влади розширювати коло завдань та вирішувати проблеми загально соціального рівня (в рамках соціальних процесів – освітнього, культурного, дозвілевого) без виділення окремого «дитячого аспекту». Як наслідок, система соціального захисту дітей розчиняється в чисельних напрямках соціальної діяльності, а в деяких випадках ототожнюється з соціальним супроводом сім'ї [32, с. 56].

По-третє, домінування державних форм виховання над сімейними, за умов, коли державою не передбачено джерел для їх належного фінансування. У той же час у суспільстві спостерігається послаблення сімейних стосунків та ставиться під сумнів виховна функція родини.

По-четверте, на управлінському рівні відсутня чітко налагоджена скоординована діяльність закладів системи соціального захисту дитинства. В багатьох випадках соціально-педагогічна інфраструктура для дітей створюється безсистемно, заклади її функціонують ізольовано та мають різну відомчу підпорядкованість, що знижує ефективність їхньої діяльності, оскільки в багатьох випадках відбувається дублювання повноважень. Причиною цього, на нашу думку, є відсутність теоретичних розробок та науково обґрунтованих

механізмів формування ефективної системи управління моделлю соціальної політики щодо соціального захисту дітей, яка б дозволила на практиці створити структуру з чітким взаємозв'язком та взаємодією, здатну на ефективне функціонування.

По-п'яте, з боку інститутів громадянського суспільства відсутня будь-яка раціонально організована система підтримки соціального захисту дитинства, оскільки та незначна кількість громадських організацій, що діє, фінансується за рахунок іноземних фондів, а тому займається виключно тією діяльністю, за яку сплачує бенефіціарій [28, с. 92].

Шостою причиною є слабка кадрове забезпечення установ та організацій щодо соціального захисту дітей унеможливорює розвиток вузької спеціалізації та надання кваліфікованої допомоги. Так, на сьогоднішній день, в Міністерстві освіти і науки України відсутня освітньо-кваліфікаційна характеристика та освітньо-професійна програма підготовки соціальних працівників у такій вузькій спеціалізації як соціальний захист дітей.

Останньою причиною є низька правова культура українського суспільства сприяє розвитку корупції та кругової поруки в органах соціального захисту дітей. Аналіз правової та матеріально-економічної бази соціального захисту дітей дає можливість говорити про недосконалість першої та недостатність другої. Недосконалість законодавства щодо соціального захисту дитинства полягає у відсутності реального діючого механізму отримання соціальних гарантій, надання яких передбачено значною кількістю законів, указів та постанов. Крім того, слабка система санкцій, що карають за їхнє невиконання, дає співробітникам соціальної сфери можливість відчувати безкарність за ненадання допомоги. Деякі гарантії, передбачені законодавцем, мають виключно декларативний характер, оскільки не опрацьовані механізми їхнього практичного застосування (наприклад, захист від інформаційного та психологічного насильства) [25, с. 13].

Таким чином, виділені проблеми дають можливість констатувати наявність комплексу питань у сфері соціального захисту дітей в Україні, що

потребують вирішення як на державному, так і на місцевому рівнях. У цьому контексті особливого значення набуває формування регіональної політики щодо соціального захисту дітей, оскільки саме на місцях можна оперативно і своєчасно вирішувати нагальні проблеми та долати ризики, що виникають в процесі розвитку суспільства.

Серед першочергових напрямків удосконалення системи кадрової роботи в сфері соціального захисту дітей, на нашу думку є:

- встановлення гідного рівня зарплат для спеціалістів з захисту дітей;
- застосування найкращих способів розвитку кадрового потенціалу;
- інформування робітників про їх обов'язки в контексті суті, задач та насамперед ролі у суспільстві цих обов'язків;
- організація навчання, як для нових працівників, так і підвищення кваліфікації вже працюючих працівників, з метою запобігання їх необізнаності та професійного вигорання;
- проведення оцінки потреб та можливостей для подальшої розробки стратегії по розвитку кадрового потенціалу;
- створення здорової робочої атмосфери, умови для відновлення сил та відпочинку для працівників, що є особливо важливим в цій сфері [21, с. 57].

Крім того, саме на місцевому рівні при розробці програм соціальної допомоги можуть бути враховані історичні, економічні, соціокультурні особливості регіону, виявлено можливості перерозподілу коштів. Однією з дієвих ланок зазначеного рівня можуть стати освітні заклади.

Спеціальна система соціального захисту дітей у сфері освіти лише починає формуватись в рамках діяльності загальноосвітній школі. Її суб'єктами виступають соціальні педагоги та соціальні психологи, яких сьогодні з великими проблемами вводять до штату загальноосвітній школи, іноді виділяючи лише одну ставку для двох фахівців, що змушує поєднувати в одній особі і соціального педагога і психолога.

Проблеми дітей, які покликані вирішувати зазначені спеціалісти, у більшості випадків недооцінюються, хоча й потребують особливої уваги. Крім

того, статус спеціалістів з зазначених сфер у системі освіти є настільки низьким, що до школи ідуть працювати далеко не найкращі спеціалісти, а це в свою чергу дискредитує цю спеціальність.

На нашу думку ефективним шляхом оптимізації соціального захисту дітей в Україні також є створення Громадського центру соціального захисту дитини, що має бути спрямований на комплексне вирішення проблем, що пов'язані з умовами розвитку дитини.

Рис. 3.1 Цільові групи, що мають бути охоплені діяльністю Громадського центру соціального захисту дитини

Діяльність Центру дитини має охоплювати напрямки роботи на задоволення соціальних потреб, що стосуються захисту прав дитини відповідно наступних цільових груп, наявність ознак яких впливає на якість оточення та формування відповідних потреб в соціальному захисті дитини.

Тому серед основних завдань Центру дитини, на нашу думку мають бути:

- розвиток мережі некомерційних організацій, які відповідають потреби соціально незахищених груп у соціальних послугах; впровадження відповідних механізмів фінансування;

- широке залучення неурядових постачальників соціальних послуг;

- залучення спеціалістів по захисту дітей організації до громадських заходів з влаштування дозвілля для дітей, а саме: проведення спортивних та культурних заходів, які направлені на придбання життєвих навиків з метою повернення сімей, дітей та молоді до звичного життя без психологічних розладів;

- разом з залученням спеціалістів зі сфери охорони здоров'я створити механізм публічного нагляду та забезпечити її подальше просування, який буде направлений на виявлення дітей та їх сімей, включаючи і сім'ї опікунів та прийомних батьків, яким необхідна допомога по відновленню психологічного здоров'я;

- надання сім'ям, дітям та молоді психосоціальної підтримки, тобто даний критерій відносить нас до кадрового забезпечення, а саме до якісного підбору спеціалістів та психологів, та подальше забезпечення розвитку їх роботи [6, с. 210].

Ефективність функціонування механізму захисту дітей на рівні на місцевому рівні сьогодні забезпечується особами, які мають працювати погоджено та злагоджено для досягнення мети по захисту дітей. Захист дітей на рівні суспільства стане більш якісним, лише тоді, коли місцеві жителі візьмуть цей напрямок під власний контроль та почнуть його розглядати як можливість виконувати свої обов'язки перед дітьми.

Представники місцевого населення мають приймати участь у важливих рішеннях відносно питань захисту дітей й активізувати місцеві організації для спільної роботи.

Підвищення ефективності цієї роботи можна забезпечити завдяки впровадженню наступних дій: аналіз наявності державних механізмів

захисту дітей, які діють на рівні суспільства; оцінка можливих зовнішніх впливів на ситуацію у суспільстві; створення картки місцевих служб захисту дітей на гівні громад та їх механізми підтримки (наприклад: робітники охорони здоров'я, поліція, вчителі) з оцінюванням їх сильних та слабких сторін, щоб мати можливість в подальшій роботі спиратись на дійсний потенціал спеціалістів; залучення волонтерів з числа загального суспільства, з подальшим навчанням їх роботі в сфері захисту дітей; розробка разом з дорослими та дітьми плану можливих проблемних ситуацій, що несуть у собі загрозу для життя та здоров'я дитини; запропонувати вже існуючим або нещодавно створеним молодіжним групам (організаціям) стати учасником механізму по захисту дітей та брати участь у розробці програм націлених на захист дітей; надавати підтримку суспільству в механізмі захисту дітей на рівні інформаційно-просвітницької роботи серед населення з питань запобігання насилля, експлуатації дитячого труда, жорстокого поводження з дітьми, а також по відношенню небезпеки, яка пов'язана з нещасними випадками; сприяння розвитку потенціалу роботи по захисту дітей у суспільстві в межах виявлення проблемних родин, дітей та пере направлення їх до відповідних служб [2, с. 184].

Потрібно також враховувати, що такі центри мають буди фінансовані за рахунок місцевого бюджету або залучати організації які мають змогу проводити такі заходи на волонтерській основі.

Таким чином, створюється певне замкнене коло, заручниками якого є діти. Хоча реальна допомога родині може бути надана тільки при поєднанні соціальної та психологічної роботи. Акцентуємо увагу на тому, що існуючий в державі бюрократичний механізм не може повністю усунути всі існуючі проблеми соціального захисту в Україні. Не менш важливим є звернення уваги місцевої влади на необхідність розробки проекту дитячих спортивних майданчиків в багатьох дворах міст, з урахуванням в таких проектах, підлаштування до дітей з інвалідністю. Перманентні зміни функцій, повноважень і підпорядкування органів державної влади, відповідальних за

захист прав і благополуччя дітей, не сприяють підвищенню ефективності державної політики у цій сфері. Потребує посиленої уваги стан реалізації прав дітей з категорії внутрішньо переміщених осіб, дітей учасників АТО, які загинули або стали непрацездатними. А соціальний працівник повинен вміти психологічно грамотно вести прийом, бесіду, переговори, тактовно надавати допомогу і орієнтувати сім'ю на самодопомогу, а також здійснювати первинну психологічну підтримку. Наявність кваліфікованих соціальних педагогів та психологів в загальноосвітніх школах України є все ще рідкісним явищем.

ВИСНОВКИ

Таким чином, спираючись на джерела та літературу з теми дослідження ми прийшли до наступних висновків:

Соціальний захист – це система заходів, здійснюваних суспільством та його різноманітними структурами, з метою надання гарантованих мінімально достатніх умов життя, підтримки діяльності людини.

Серед такої категорії населення є й діти, але слід розглянути детально, які діти потребують соціального захисту з боку держави: діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; діти, які залишилися без батьківського піклування; безпритульні діти; бездоглядні діти; діти вулиці; діти-мігранти без супроводу дорослих; діти-біженці; діти в конфлікті з законом.

Спираючись на принципи об'єктивності, історизму, науковості у нашому дослідженні ми змогли визначити якими основними методами та принципами керується спеціаліст із соціальної роботи у захисті дітей, серед методів: тестування, ігрова терапія, спостереження, опитування, анкетування, інтерв'ю, аналіз документів, соціально-вулична робота. Серед принципів: принцип гуманізму, справедливості, принципу суспільної доцільності та економічної ефективності, мотивації, охорони соціальних прав, конфіденційності та толерантності.

Формування нормативно-правової бази соціального захисту дітей відбулось починаючи з радянського періоду та удосконалювалась в процесі становлення української держави.

Незважаючи на те, що радянська система соціального забезпечення охоплювала широкі верстви населення та забезпечувала громадянам мінімальні соціальні гарантії, встановлені державою, вона була далека від досконалості, а рівень соціальної захищеності громадян в СРСР в цілому залишався невисоким. Причиною цього була насамперед сформована в державі патерналістська модель соціального захисту. Рисами, притаманними радянській системі соціального забезпечення, були постійне перебування «під патронатом» партійних організаторів та віднесення питань соціального

забезпечення доцілкового відання союзних чиновників. Радянські високопосадовці та вчені були ізольованими від Заходу, що також негативно впливало на формування соціальної політики. Вперіод так званої «залізної завіси» статистичні дані про дитячу смертність, інвалідність, злочинність, наркоманію, алкоголізм в СРСР були закритими.

Але не дивлячись на це із закінченням Другої світової війни відбувалось формування законодавчої бази соціального захисту дітей, будувались притулки для дітей-сиріт, створювались умови для ефективного розвитку дітей, їх навчання та виховання.

З приходом незалежності та в умовах глобалізації розвиток соціального захисту дітей почав удосконалюватись, але в Україні була сформована своя модель соціального захисту дітей. Серед основних причин дестабілізації чинної моделі соціального захисту дітей більшість науковців називає: несприйняття владою особистості та інститутів громадянського суспільства як активних суб'єктів соціальної політики, недооцінка ролі соціального партнерства; переоцінка державою своїх об'єктивних можливостей і ресурсів при прийнятті соціальних зобов'язань; неврахування владою важливості синхронізації соціальної політики та здійснюваних у країні економічних перетворень, безсистемність рішень у галузі соціальної політики, які приймалися в попередні роки в результаті прямого лобіювання окремих політичних груп, галузевих міністерств, регіональних лідерів, ігнорування потенціалу самопомоги окремих груп соціально незахищеного населення; домінування форм матеріальної підтримки. Запропоновано шляхи їх усунення.

Аналіз ситуації в царині соціального захисту дитинства дозволяє нам виділити декілька проблем соціального забезпечення дітей: невизначеність методологічних підходів щодо принципів соціального захисту дітей в Україні; у законодавчій базі відсутнє чітке визначення мети соціального захисту дитинства, що дає можливість організаціям та установам на місцях, і навіть органам виконавчої влади розширювати коло завдань та вирішувати проблеми загально соціального рівня; домінування державних форм виховання над

сімейними, за умов, коли державою не передбачено джерел для їх належного фінансування; на управлінському рівні відсутня чітко налагоджена скоординована діяльність закладів системи соціального захисту дитинства; з боку інститутів громадянського суспільства відсутня будь-яка раціонально організована система підтримки соціального захисту дитинства; слабке кадрове забезпечення установ та організацій щодо соціального захисту дітей унеможлиблює розвиток вузької спеціалізації та надання кваліфікованої допомоги; низька правова культура українського суспільства сприяє розвитку корупції та кругової поруки в органах соціального захисту дітей.

Отже, для вирішення розглянутих нами проблем, на нашу думку потрібно, реалізовувати соціальні програми, спрямовані на матеріальну та соціальну підтримку сімей з дітьми, молодих сімей, неповних сімей; соціальну політику, спрямовану на піднесення сімейних цінностей, формування культури сім'ї, виховання в батьків відповідальності за виконання батьківських обов'язків, формування ресурсної бази, необхідної для здійснення соціального захисту і розподілу ресурсів за основним напрямом соціального захисту дітей. Підвищення ефективності цієї роботи можна забезпечити завдяки: аналізу наявності державних механізмів захисту дітей, які діють на рівні суспільства; оцінці можливих зовнішніх впливів на ситуацію у суспільстві; створення картки місцевих служб захисту дітей на рівні громад та їх механізми підтримки з оцінюванням їх сильних та слабких сторін, щоб мати можливість в подальшій роботі спиратись на дійсний потенціал спеціалістів; залучення волонтерів з числа загального суспільства, з подальшим навчанням їх роботі в сфері захисту дітей; розробка разом з дорослими та дітьми плану можливих проблемних ситуацій, що несуть у собі загрозу для життя та здоров'я дитини; запропонувати вже існуючим або нещодавно створеним молодіжним групам стати учасником механізму по захисту дітей та брати участь у розробці програм націлених на захист дітей та інше.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні проблеми теорії та практики соціальної роботи на межі тисячоліть: монографія. / авт. кол.: В. П. Андрущенко, В.П. Бех, М.П. Лукашевич та ін. Київ.: УДЦССМ, 2015. 344 с.
2. Баранник Л.Б. Соціальний захист громадян : навчальний посібник. Вид. 2-ге, доповнене і перероблене. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2017. 246 с.
3. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: навч. посібник. Київ.: Знання, 2015. 485 с.
4. Большая советская энциклопедия. Большая советская энциклопедия: в 30 т. главн. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. Москва.: «Советская энциклопедия», 1978. 400 с.
5. Вегера С. Європейські соціальні стратегії і Україна. *Україна: аспекти праці*. 2016. №6. С.18-29.
6. Вступ до соціальної роботи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Т.В. Семигіної, І.І. Миговича. Київ.: Академвидав, 2015. 304 с.
7. Гончаров А.В. Соціальний захист як правова категорія. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні*: Всеукр. наук. 7 практ. конф., 24 квітня 2019 р. Запоріжжя, 2009. Ч. 1. С. 51-53.
8. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи в Україні. Тернопіль, 2017. 68 с.
9. Державна політика: підручник / ред. кол.: Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурмін; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К.: НАДУ, 2017. С. 8-12.
10. Державна служба статистики України. URL:<http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.11.2020).
11. Деякі питання виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом "гроші ходять за дитиною", оплати послуг із здійснення патронату над дитиною та

виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, підтримки малих групових будинків: Постанова КМУ від 01.01.2020. №552. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.11.2020).

12. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист: зб. док. Київ: АТ Видавництво «Столиця», 2015. 245 с.

13. Дівіцина Н.Ф. Соціальна робота з неблагополучними дітьми й підлітками. Київ: Просвіта, 2017. 288 с.

14. Дубич К.В. Історія і теорія соціального забезпечення в Україні та за кордоном: навчальний посібник. Львів: «Магнолія 2006», 2017. 272 с.

15. Дубич К.В. Соціальне забезпечення в Україні: особливості управління в радянський повоєнний період історії. СОЦІОПРОСТІР [Текст]: між дисцип. зб. наук. пр. з соціол. та соціал. роботи. 2015. № 3. С. 74-79.

16. Капська А.Й. Словник-довідник для соціальних педагогів та працівників. Київ, 2017. 240 с.

17. Кизименко Л., Бедна Л. Словник-довідник соціального працівника. URL: <http://www.edu.ua/Institute/IGS> (дата звернення: 24.11.2020).

18. Клівіденко Л.М. Перспективи розвитку соціального захисту населення. *Соціальна економіка та соціальна політика*. 2015. № 2-3. С. 188-190.

19. Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка. Соціальна робота: навч. посібник. Київ: ІЗМН, 2014. 392 с.

20. Ковчина І.М. Сутність соціальної педагогіки як науки про дитину. *Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: зб.наук.пр.* Київ, 2013. С. 50–59.

21. Конвенція «Про права дитини», схвалена резолюцією 44 сесії Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1989 р. N 44/25, ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27.02.1991 р. № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text(дата звернення: 20.11.2020).

22. Конституція України від 01.01.2020. 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

(дата звернення: 20.11.2020).

23. Кравченко М.В. Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів в Україні. *Держ. упр.: теорія та практика*. 2016. № 2. С. 90-110.

24. Кравченко М.В. Модернізація державної політики у сфері соціального захисту населення України: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.15 / Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2015. 27 с.

25. Красножон Т.В. Соціальне сирітство в Україні як соціально-педагогічне явище. *Вісник. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*. 2019. № 3. С. 122-124.

26. Кузьмін В.В. Теоретичний аналіз проблеми інтеграції у суспільства дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: соціальнопсихологічний аспект. URL: <http://journals.uran.ua/apprho> (дата звернення: 20.11.2020).

27. Курбатов В.И. Социальная работа. *Серия «Учебники, учебные пособия»*. 2016. 576 с.

28. Лисенко Х. Право дитини, позбавленої батьківського піклування, на особливий захист і допомогу держави: міжнародно-правовий аспект. *Право України*. 2018. № 6. С. 9-13.

29. Лопушняк Г.С. Соціальний захист населення: теоретична концептуалізація та особливості державного управління. *Теорія та практика державного управління*. 2016. Вип. 2. 278 с.

30. Лопушняк Г.С. Принципи формування та реалізації державної соціальної політики. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. №1. С. 75-84.

31. Лукашевич М.П., Мигович І.І., Пінчук І.М. Соціальна робота в Україні: теоретико-методичні засади: навч. посібник Київ, 2017. С. 54-58.

32. Луценка Ю.А. Захист прав дитини в діяльності соціального педагога навчального закладу. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2016. 73 с.

33. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: монографія / Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. К., 2015. С. 8-13.

34. Мигович І.І., Лукашевич М.П. Теорія і методи соціальної роботи: навч. посібник. Київ, 2015. 230 с.

35. Ноздріна О. Система державних органів соціального захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Держава і право*. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. Вип. 33. С. 262-271.

36. О мерах по дальнейшему развитию дошкольных учреждений, улучшению воспитания и медицинского обслуживания детей дошкольного возраста: Постановление ЦК КПСС и Совета Министров. СССР от 05.07.1968. №558. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5407.htm (дата звернення: 20.11.2020).

37. О мерах по дальнейшему улучшению здравоохранения и развитию медицинской науки в стране: Постановление Совета министров СССР от 5.07.1968. №870. URL: <http://rospotrebнадзор.ru/region/history/historydoc/post-5.php> (дата звернення: 20.11.2020).

38. О мерах по коренному улучшению воспитания, обучения и материального обеспечения детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей: Постановление ЦК КПСС, СОВМИНА СССР от 31 июля 1987 г. № 1987. URL: <http://zakon.law7.ru/base18/part5/d18ru5646.htm> (дата звернення: 20.11.2020).

39. Об увеличении государственной помощи беременным женщинам, многодетным и одиноким матерям, усилении охраны материнства и детства, об установлении высшей степени отличия – звания «Матьгероиня» и учреждении ордена «Материнская слава» и медали «Медаль материнства»: Указ

Президиума ВС СССР от 08.07.1944. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4500.htm (дата обращения: 24.11.2020).

40. Пасічник Ю. Бюджетне забезпечення державних соціальних програм. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки.* 2018. Ч. II. Т. 1. С. 4-8.

41. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.11.2020).

42. Полтавець В. Соціальна робота в Україні. Київ, 2016. 236 с.

43. Потопахіна О.М. Соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 204 с.

44. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / Т.А.Занфірова, М.І.Іншин, С.М. Прилипко; за заг.ред.Т.А.Занфірової, С.М.Прилипка, О.Ярошенка. 2-ге вид. перероб. І доп. Х.: ФІНН, 2017. 200 с.

45. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми: Закон України від 06. 08. 2016 № 936-VIII. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/936-19?(дата звернення: 24.11.2020).

46. Про Довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 липня 1992 р. N 431.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/431-92-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.11.2020).

47. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закону України від 08.08.2020. 2342-IV. URL:<http://www.edulaw.org.ua/2009/10/zakon-ukrainy-pro-zabezpechennya-organizacijno-pravovux-umov-socialnogo-zaxystu-ditejsyrit.html>(дата звернення: 24.11.2020).

48. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування від 08.08.2020. № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення: 26.11.2020).

49. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 31.10.2020. 250-2003-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-2003-п#Text>(дата звернення: 24.11.2020).

50. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2008. № 905. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.11.2020).

51. Про Концепцію державної сімейної політики: Постанова Верховної Ради України від 17.09.1999 N 1063-XIV.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-14#Text> (дата звернення: 20.11.2020).

52. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Законом України від 09.02.2017. №6. URL:<http://www.edulaw.org.ua/2009/10/zakon-ukrainy-pro-zabezpechennya-organizacijnopravovyx-umov-socialnogo-zaxystu-ditej-syrit.html>(дата звернення: 24.11.2020).

53. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від від 09.02.2017. 1824-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. №6. С. 35

54. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 20.01.2018. 2623-IV. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text> (дата звернення: 24.11.2020).

55. Про охорону дитинства: Закон України від 05.07. 2015. № 2402-III. URL: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/page(дата звернення: 24.11.2020).

56. Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: постанова КМУ від 12.12. 2007. №226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/226-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.11.2020).

57. Про проведення експерименту з призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають під опікою (піклуванням) і проживають у сім'ях опікунів (піклувальників), за принципом "гроші ходять за дитиною":

58. Постанова КМУ від 23.08.2008. №605. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.11.2020).

59. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019. 2671-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15> (дата звернення: 24.11.2020).

60. Про соціальну роботу з дітьми та молоддю: Закон України від 20.01.2018. 2249-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 42. 213 с.

61. Про створення дитячих будинків сімейного типу: Постанова Ради Міністрів СРСР від 17 квітня 1988 року. *Бюлетень Державного комітету СРСР по народній освіті*. 1989. № 1. 22 с.

62. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні. Х.: Одиссей, 2016. 384 с.

63. Сімейний кодекс України: Закон України від 13.07 2012. № 2947-III. URL: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page (дата звернення: 24.11.2020).

64. Сніжко М.Б. Захист прав дітей в Україні з урахуванням міжнародних договорів з питань сімейного права. URL: www.minjust.gov.ua/0/19188(дата звернення: 24.11.2020).

65. Социальное обеспечение. Большая советская энциклопедия: электрон. версия. М.: Науч. издво «Больш. Рос. энцикл.», ЗАО «Гласнет», 2015.240 с.

66. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / За заг. ред.: І.Д. Зверевої, Г.М. Лактіонової. Київ: Центр навчальної літератури, 2018. 256 с.

67. Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи: матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції. Ч. II. За ред. І.В. Козубовської, І.І. Миговича. Ужгород, 2016. 368 с.

68. Соціальний захист населення України: навч. посіб. / І.Ф. Гнибіденко, М.В. Кравченко, О.М. Коваль; за заг. ред. М.В. Вакуленка, М.К. Орлатого.К.: Фенікс, 2018. 187 с.

69. Стаховська Н. Соціальне забезпечення чи захист. *Предпринимательство, хозяйство и право*. 2016. № 8. С. 52-57.

70. Тарасенко В.С. Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2018. 345 с.

71. Уголовный кодекс РСФСР 1926 года от 05.03.1926. №80. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%A0%D0%A1%D0%A4%D0%A1%D0%A0_1926_%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0/%D0%A0%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F_05.03.1926 (дата звернення: 24.11.2020).

72. Фурман А., Підгурська М. Історія соціальної роботи: навч. інструментар. URL: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Psis/2010_4/furman_p.pdf (дата звернення: 20.11.2020).

73. Шульга Т.І. Робота з неблагополучною сім'єю. Миколаїв: Дрофа, 2017. 254 с.

74. Ярошенко І.С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук. К., 2016. 219 с.

75. Dudova I. Social protection as the key pillar of social systems in the European Union. *Економічний часопис-XXI*. 2016. № 07/08 (1). С. 37.

76. Madison B. Q. Social Welfare in the Soviet Union. 1st ed. US, Calif.: Stanford Univ. Press, 2018. 324 p.

77. McAuley A. Development Strategy, Welfare Regime and Poverty Reduction in the Former Soviet Union. Switzerland: Geneva, UNRISD, 2018. 22 p.

78. Wilson T. The State and Social Welfare: The Objectives of Policy. United Kingdom: Longman Group, 2015. 368 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Моделі соціального захисту в країнах ЄС

Модель соціального захисту та країнипредставники	Основна характеристика	Забезпечення соціального страхування	Основні принципи, на яких базується модель
Континентальна модель (модель Бісмарка) – Німеччина	Встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту і тривалістю професійної діяльності	Фінансується в основному за рахунок внесків роботодавців та застрахованих (не включається до державного бюджету)	1) принцип професійної солідарності: існування страхових фондів, які управляються на паритетних початках найнятими робітниками і підприємцями. Вони акумулюють соціальні відрахування із заробітної плати, з яких і здійснюються страхові виплати ² ; 2) принцип актуарної справедливості, коли величина страхових виплат визначається, передусім, величиною страхових внесків: існують граничні рівні заробітної плати, вище за які соціальне страхування не є обов'язковим (можливе лише добровільне страхування), або обмеження відрахувань (в межах

			граничної заробітної плати).
Англосакська модель (модель Беверіджа) – Великобританія та Ірландія	Відповідно до ідей Кейнса ґрунтується на тому, що динаміка суспільного виробництва і зайнятості визначаються чинниками платоспроможного попиту, а отже, перерозподіл доходів на користь соціальних груп, які одержують нижчі доходи, здатний підвищити платоспроможний попит масових покупців	Фінансування проводиться як за рахунок оподаткування (фінансування сімейної допомоги і охорони здоров'я), так і за рахунок страхових внесків (фінансування іншої соціальної допомоги). Соціальне страхування з достатньо низькими соціальними виплатами, домінуюча роль соціальної допомоги	1) принцип загальності (універсальності) системи соціального захисту: розповсюдження цієї системи на всіх громадян, що потребують матеріальної допомоги; 2) принцип одноманітності та уніфікації соціальних послуг і виплат, що виражається в однаковому розмірі пенсій, допомоги і медичного обслуговування, а також умов їх надання; 3) принцип розподільної справедливості – основоположний в даній моделі, оскільки в даному випадку мова йде не про професійну, а про національну солідарність
Скандинавська модель – Данія, Швеція і Фінляндія	Соціальний захист розуміється як законне право громадянина. Відмінною рисою є широке охоплення різних соціальних верств і життєвих ситуацій, які вимагають	Фінансування систем соціального захисту здійснюється переважно за рахунок оподаткування, хоча певну роль грають страхові внески	Необхідною передумовою функціонування даної моделі є високо організоване суспільство, що будується на основі принципів інституційного суспільства

	<p>підтримки суспільства. Певний рівень соціальних послуг та виплат, як правило, гарантується всім жителям країни і не зумовлюється зайнятістю та сплатою страхових внесків. Рівень соціальної захищеності досить високий, що досягається за рахунок активної перерозподільної політики, спрямованої на вирівнювання рівня доходів</p>	<p>підприємців і найнятих робітників. Виняток – страхування на випадок безробіття (добровільне, під контролем профспілок)</p>	
<p>Південноєвропейська модель – Італія, Іспанія, Греція</p>	<p>Перехідна модель, що розвивається, не має чіткої організації. Рівень соціальної захищеності, характерний для даної моделі, відносно низький, а завдання соціального захисту розглядається часто як турбота родичів та сім'ї</p>	<p>Основну роль відіграє сім'я та інші інститути громадянського суспільства, а соціальна політика носить переважно пасивний характер і орієнтована на компенсацію втрат в доходах окремих категорій громадян</p>	<p>Принцип асиметричності, що проявляється в асиметричності структури соціальних витрат (зокрема, в Італії це проявляється в тому, що найбільшу частину соціальних витрат складає пенсійне забезпечення (14,7 % ВВП при середньоєвропейському рівні – 12,5 %), тоді як на підтримку сім'ї, материнства і політику зайнятості витрачаються порівняно незначні кошти (близько 1%).</p>

			Середній розмір пенсії в Італії в кінці 90-х рр. XX ст. був найвищий в Європі після Франції та Нідерландів)
--	--	--	---

Додаток Б

Типологія моделей соціального захисту за рівнем розвитку

Система	Охоплення населення, соціальні ризики	Тип соціально-трудоу ресурсів	Основні обмежувачі	Функції держави	Сторони, які несуть відповідальності
Локальна	Характеристика моделей соціального захисту дітей в Радянській Україні	-	Можливості правителя	Пряме встановлення заходів захисту і їх одержувачів	Правитель
Вибіркова	Окремі професійні або соціальні групи	Феодалний	Можливості правителя	Пряме встановлення заходів захисту і їх одержувачів	Правитель
Частково-впорядкована	Окремі проф. групи. Хвороба, старість, інвалідність, відсутність роботи	Класова боротьба працівників і працедавців	Бажання окремих працедавців в т.ч. держави	Встановлення мінімум норм і одержувачів допомоги соцстраху і здійснення контролю за їх виконання	Усередині країни: Працедавець, працівник, члени сім'ї
Загальнонаціональна	Громадяни країни (повністю або велика)	Співпраця, соціальна відповідальність,	Практично не має	Безпосередня участь в організації	Усередині країни: Працедавець,

	частина населення). Хвороба, інвалідність, старість, відсутність роботи, діти	соціальне партнерство		і управлінні національної системи	працівник, члени сім'ї, працездатні і перед тими, що втратили працездатність
Міжнаціональна	Громадяни країн – учасниць. Хвороба, старість, інвалідність, відсутність роботи, діти та ін.	Співпраця, соціальна відповідальність, соціальне партнерство	Практично не має	Безпосередня участь в організації і управлінні національної системи	У середині країни: Прцедавець, працівник, члени сім'ї, працездатні і перед тими, що втратили працездатність.
Загальна	Все населення. Всі можливі ризики	Співпраця, соціальні ризики, соціальне партнерство, соціальна відповідальність	Свідоме обмеження потреб (обсягу послуг) і принципів в перерозподілу на різних рівнях	Розробка стратегії розвитку і функціонування національних систем соціального захисту, конвертація прав і обов'язків між поколіннями і мігрантами	У середині країни: Прцедавець, працівник, члени сім'ї, працездатні і перед тими, що втратили працездатність. Нинішнє покоління перед майбутнім

Додаток В

Система соціального захисту населення

Система соціального захисту		
Функціональні ознаки		
Ієрархія рівнів	Форма виплат	Інституційні заклади
Національний Суспільний Корпоративний Муніципальний Індивідуальний	Соціальні виплати Пенсії Соціальні допомоги Пільги Компенсації	Політичної підсистеми Соціальної підсистеми Організаційної підсистеми Економічної підсистеми Правової підсистеми
Механізм створення та джерела здійснення соціальних виплат		
Держава Профспілки Громадські організації Міжнародні організації Корпорації та інші	Соціально вразливі верстви населення Пенсіонери Безробітні Інваліди Громадяни з низькими доходами Тимчасово переміщені особи	

Додаток Г

Сучасна модель соціального захисту в Україні

Організаційно - правова форма	Види соціального захисту	Основні принципи і критерії надання	Умови надання	Категорії громадян, яким надається соціальний захист	Фінансування
Конституційні права і свободи громадян, гарантовані в законодавчих актах	Державні мінімальні соціальні стандарти	Громадянство, солідарність, соціальна справедливість	Загальність, безкоштовність, одноманітність, без перевірки нужденності	Всі громадяни	Державний бюджет, формований через оподаткування
Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування	Пенсії, допомога з безробіття, меддопомога, послуги медичної, соціальної і професійної реабілітації, компенсації	Страховання за диференційованими тарифами	Соціальні виплати за всіма видами страхування без перевірки рівня доходу (середньодушового сімейного доходу)	Застраховані громадяни	Фонди страхування, утворювані за рахунок страхових внесків працевластачів і частково працівників
Закони, що встановлюють види соціальної підтримки і допомоги	Соціальні пенсії, допомоги, пільги (зокрема пільгові кредити і ін.)	Соціальна уразливість або непрацездатність (неможливість без надання соціальної підтримки і допомоги забезпечити мінімальний прожитковий рівень або реалізувати соціально значущі цілі)	Заявність, адресність, перевірка нужденності (середньодушового сімейного доходу)	Соціально уразливі і непрацездатні категорії громадян	державний, регіональний і місцевий бюджети, формовані через відповідні системи оподаткування, засоби благодійних суспільних фондів і організацій
Договори і трудові угоди	Оплата додаткових послуг лікування, відпочинку, навчання і т.п.	Індивідуальна відповідальність і субсидіарність	Виплати і послуги відповідно до умов трудової угоди	Найняті працездатні робітники, що укладають з працевластачами трудові угоди	Засоби підприємств, організацій (працевластачів)
Закони про добровільне соціальне страхування	Додаткові пенсії, додаткова оплата	Індивідуальна відповідальність, страхова солідарність	Соціальні страхові виплати відповідно до умов страхування	Добровільно застраховані працездатні категорії громадян	Страхування

Додаток Д

Моделі соціальної політики

Модель соціальної політики	Характерні ознаки	Позитивні сторони	Негативні сторони
Тоталітарний патерналізм	Абсолютизація ролі держави. Розподільно-зрівняльний підхід. Загальнодоступність більшості послуг.	Мінімальний рівень соціальної напруженості. Відносна стабільність умов проживання, упевненість в завтрашньому дні. Загальна зайнятість.	Незначна за масштабу і якості соціальна допомога. Дестимуляція ефективності праці. Приховане безробіття. Повна залежність від держави. Бюрократизація системи соціального захисту населення. Руйнування економічного механізму народного господарства.
Шведський патерналізм	Ідея солідарності різних груп населення і класів. Обмеженість доходів. Система перепідготовки.	Високий рівень соціальної захищеності. Розвинена система соціального захисту і її висока якість.	Важкий податковий тягар. Дестимуляція бізнесу. Дестимуляція високої виробничості праці. Формування утриманських настроїв.
“Держава добробут”»	Державне забезпечення: 1 -ий варіант - на основі мінімальних стандартів; 2-ий варіант - на основі оптимального рівня. Втручання в ринковий механізм в основному через податкову систему. Пріоритет ринкових методів управління соціальною сферою.	Ефективне виконання функції соціальної амортизації. Поліпшення якості робочої сили. Відсутність державного втручання у виробничі відносини. Ув'язка соціальних пільг з матеріальним положенням сім'ї і зайнятістю у виробництві її членів Використання ринкових важелів в соціальній сфері.	Важкий податковий тягар. Недостатньо ефективного використання ресурсів. Обмеженість суверенітету споживача соціальних послуг.
Соціального ринкового господарства	Пріоритетність економічної свободи перед соціальними цілями. Забезпечення соціальної значущості через підйом ринкової економіки	Стимулювання економічного розвитку суспільства з розширенням обсягу ресурсів, спрямованих на соціальну сферу. Ринковий характер соціальних послуг.	Певне зниження у населення відчуття соціальної відповідальності.

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Сова Яна Русланівна, студентка 2 курсу магістратури, форми навчання заочної, факультету соціології та управління, спеціальність «соціальна робота», адреса електронної пошти yanasova1997@ukr.net,

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Еволюція моделі соціального захисту дітей в Радянській Україні» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (студент) Сова Я.Р.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ(науковий керівник)Бойко Г.В.